

**VILNIAUS UNIVERSITETAS
TEISĖS FAKULTETAS
BAUDŽIAMOSIOS TEISĖS KATEDRA**

Dieninės studijų formos
V kurso Baudžiamosios justicijos
studento Egidijaus Šilgalio

MAGISTRINIS DARBAS

**BAUSMĖ KAIP BAUDŽIAMOSIOS ATSAKOMYBĖS REALIZAVIMO FORMA
IR IŠ JOS KYLANTYS TEISINIAI PADARINIAI**

(PENALTY AS A FORM OF REALIZATION OF CRIMINAL RESPONSIBILITY
AND EMERGING LEGAL CONSEQUENCES)

Vadovas: doc. dr. Romualdas Drakšas
Recenzentas doc. dr. Egidijus Bieliūnas

Vilnius 2009

TURINYS

ĮVADAS	3
BAUDŽIAMOSIOS ATSAKOMYBĖS SAMPRATA	5
Baudžiamosios atsakomybės turinys.....	6
KRIMINALINĖ BAUSMĖ IR JOS POŽYMIAI	8
Valstybės teisė bausti.....	12
Bausmės paskirtis.....	15
<i>Asmenų sulaikymo nuo nusikalstamų veikų darymo tikslas</i>	21
<i>Asmens, padariusio nusikalstamą veiką nubaudimo tikslas</i>	24
<i>Galimybės daryti naujas nusikalstamas veikas atėmimo ir apribojimo tikslas</i>	26
<i>Paveikti bausmę atlikusius asmenis, kad daugiau nenusikalstų ir laikytusi įstatymų tikslas</i>	27
<i>Teisingumo principo įgivendinimo tikslas</i>	30
TEISTUMAS KAIP BAUDŽIAMOSIOS ATSAKOMYBĖS REALIZAVIMO FORMA	35
Teistumo samprata.....	36
Istorinė teistumo analizė.....	38
Teistumo teisinė reikšmė.....	39
<i>Baudžiamosios teistumo teisinės pasekmės</i>	39
<i>Bendrosios teistumo teisinės pasekmės</i>	45
Teistumo terminai ir išnykimo sąlygos.....	48
IŠVADOS	52
LITERATŪROS SĄRAŠAS	54
SANTRAUKA	58
SUMMARY	59

ĮVADAS

Temos aktualumas ir originalumas. Konstitucijoje yra įtvirtintos pagrindinės žmogaus teisės ir laisvės, tuo pačiu valstybė prisiima įsipareigojimus jas ginti ir saugoti, neleisti jomis piknaudžiauti. Ši kontrolė ir apsauga įgivendinama įvairiomis priemonėmis, iš kurių griežčiausios vaidmuo tenka baudžiamajai atsakomybei. Ji pasireiškia kaip *ultima ratio* priemonė, už padarytas nusikalstamas veikas, kuriomis šiurkščiausiai pažeidžiamos konstitucinės žmogaus teisės ir laisvės, kiti saugomi teisiniai gėriai. Būtent tai nulemia baudžiamosios atsakomybės turinį, jį sudarančių teisinių priemonių pobūdį ir intesyvumą. Todėl ši atsakomybės rūšis, palyginus su kitomis teisės šakomis, daugumą žmonių paliečia žymiai rečiau, arba apskritai per visą gyvenimą gali net neiškilti, tačiau tai visai nereiškia, kad ji yra mažiau reikšminga. Nusikaltimas ir bausmė, kaip atsakas į jį, egzistuoja nuo seniausių laikų. Atsakymų į klausimus kodėl vieni žmonės nusikalsta, o kiti ne, kokia įtaka daroma taikomomis poveikio priemonėmis, istorijos raidoje buvo bandoma ieškoti daugybe teorijų, neigiančių pačią žmogaus valios laisvę, priešiščių ieškant žmogaus anatomijoje, tačiau vienareikšmio atsakymo negalima pateikti iki šiol. Tai leidžia teigti, kad baudžiamoji atsakomybė visuomenėje yra būtina tiek dabar, tiek ir bent jau artimiausioje ateityje. Taigi baudžiamoji atsakomybė, kaip saugomų teisinių gėrių, prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių gynbos priemonė, pasireiškia valstybės prievartos taikymu už nusikalstamos veikos padarymą, ir tokio elgesio pasmerkimu valstybės vardu. Temos aktualumą būtent ir nulemia tų prievartos priemonių taikymas, nes jomis paliečiamos svarbiausios žmonių teisės ir laisvės. Tačiau jos apribojamos tam, kad apginti kitų žmonių konstitucines vertybes, apsaugoti visuomenės interesus, užtikrinti teisingumą, taip pat siekti, kad daugiau tokie asmenys nebenusikalstų. Šie siekiami tikslai įtvirtinti bausmės paskirtimi, tačiau juos įgivendinant kyla tiek teorinių tiek praktinių problemų, susijusių su jų aiškinimu, tarpusavio darna. Aktualumą taip pat nusako kitas darbe nagrinėjamas klausimas – teistumas. Ši kategorija yra kur kas siauresnė už baudžiamosios atsakomybės institutą, ir pasireiškia kaip vienas iš baudžiamosios atsakomybės aspektų. Šios klausimo aktualumas praktiniu aspektu ypač reikšmingas. Kadangi atlikusiems bausmę asmenims gryžtus į normalią visuomenę, tenka joje iš naujo reintegruoti. Todėl šiame procese labai svarbią vietą užima teistumas, nustatantis įvairius teisių ir laisvių suvaržymus, kurie gali ši procesą apsunkinti. Bausmės ir jos paskirties klausimai baudžiamosios teisės teorijoje nagrinėti gana plačiai, tačiau darbo originalumas pasireiškia bandant atskleisti bausmės tikslus ir jų prasmę istoriniu požiūriu, taip pat nagrinėjant teistumą kaip baudžiamosios atsakomybės formą, ir jo sukeltamų teisinių (ne

tik baudžiamųjų) pasekmių problematiką. Visos šios aplinkybės ir lėmė darbo aktualumą ir originalumą.

Darbo tikslai. Šiuo darbu siekiama atskleisti bausmės išskirtinumą, atribojant nuo kitų teisinės atsakomybės rūšių, išanalizuoti jos paskirtį, ir ją nusakančius tikslus, taip pat atsakyti į klausimą ar teistumas yra baudžiamosios atsakomybės realizavimo forma. To siekiama įgivendinant tokius išsikeltus tikslus, kaip bausmės požymių atskleidimas, bausmės teorijų analizė, bei sisteminis jų lyginimas su dabartiniais bausmės tikslais. Taip pat teistumo reikšmės ir ypatumų atskleidimas ir jo sukeliamų teisinių pasekmių analizė, bei įtaka priskiriant prie baudžiamosios atsakomybės realizavimo formų.

Tyrimo objektas. Darbo objektą sudaro baudžiamosios atsakomybės sampratos ir turinio nustatymas. Bausmės teorijų nagrinėjimas, šiuo metu galiojančios bausmės požymių ir jos tikslų analizė. Taip pat plačiai analizuojamos iš teistumo kylančios teisinės pasekmės, bei baudžiamosios teisinės pasekmės padarius naują nusikaltimą. Aptariamos teistumo išnykimo terminų skaičiavimo taisyklės, teistumo panaikinimo prieš terminą ar likusio laiko sutrumpinimo sąlygos.

Tyrimo metodai. Darbe naudojami keli pagrindiniai tyrimo metodai: loginis, teleologinis, sisteminis, lyginamasis, istorinis. Teleologiniu metodu aiškinamas teisės normų turinys, atsižvelgiant į tikruosius įstatymo leidėjo ketinimus ir tikslus. Siekiant atskleisti bausmės paskirtį sistemiškai aiškinami ir nagrinėjami ją sudarantys tikslai, taip pat remiantis šiuo metodu vertinama bausmės paskirtis su bendraisiais bausmės skyrimo pagrindais, įtvirtinta bausmių sistema, bei susijusiais baudžiamosios teisės principais. Analizuojamos baudžiamojo kodekso normos bei kiti įstatymai, kuriuose reglamentuojami teisių ir laisvių ribojimai teistumo pagrindu. Loginio metodo pagalba analizuojamos probleminės situacijos bei pateikiamos išvados, sprendžiant teisių ir laisvių suvaržymų pagrystumą ir būtinumą bei kitus klausimus. Plačiai naudojami istorinis ir lyginamasis tyrimo metodai. Istoriniu metodu siekiama atskleisti bausmės teorijų raidą ir jų kaitą, jų iškeltas idėjas lyginant su dabartine bausmės paskirtimi ir tikslais, lyginami senasis 1961 metų ir naujasis baudžiamieji kodeksai.

Visų šių metodų visuma ir kompleksinis naudojimas leidžia įvairiapusiškai išanalizuoti temą, atskleisti tiriamą objektą ir įgivendinti iškeltus tikslus.

Šaltiniai. Svarbiausi šaltiniai, naudojami darbe: moksliniai straipsniai, vadovėliai, komentarai, monografijos, norminiai teisės aktai. Kadangi baudžiamosios teisės teorija plačiai išvystyta Rusijoje, dauguma panaudotos literatūros yra būtent šia kalba. Taip pat šaltiniu yra Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika. Ankščiau galioję teisės aktai.

Visi šie šaltiniai leido pasinaudoti specialistų sukauptą medžiagą, ir ją apibendrinti.

BAUDŽIAMOSIOS ATSAKOMYBĖS SAMPRATA

Baudžiamoji atsakomybė, tai viena iš teisinės atsakomybės formų. Tačiau tam, kad tiksliau atskleisti kas tai yra, reikia išsiaiškinti kaip suprantama atsakomybė bendriausia prasme. Atsakomybė ir jos pobūdis visuomenėje yra labai įvairi, priklausomai nuo socialinių santykių srities, kurioje ji iškyla. Plačiausia prasme ji atsiranda nesilaikant tam tikrų, toje srityje susiklosčiusių, atitinkamo elgesio normų. Toks susiformavusių etinių, paprotinių, teisinių bei kitokių taisyklių nepaisymas sukuria asmeniui naujas pareigas, kurių jis iki tol neturėjo, ar suvaržo jo iki tol turėtas teises. Atsakomybė skiriasi skirtingose veikimo srityse, tačiau visas jas sieja tam tikri bendri požymiai: tai pažeidimas, t.y. taisyklių bei pageidaujamo elgesio varijanto nesilaikymas, bei tai, kad kyla atitinkama visuomenės reakcija į padarytą pažeidimą.

Kalbant apie teisinę atsakomybę jai būdingas dar vienas požymis, kuris išskiria ją iš kitų, tai yra valstybės dalyvavimas, kuris suprantamas kaip sankcijų taikymas įstatymų numatytais atvejais. Baudžiamoji atsakomybė be abejo turi daug panašumų bei bendrų bruožų su kitomis teisinėmis atsakomybėmis (civilinė, administracinė, drausminė), kadangi tai viena iš jos rūšių, tačiau išsiskiria visų pirma tuo, kad tai griežčiausia valstybės reakcija į padarytą tam tikro elgesio modelio pažeidimą.

Taigi atsižvelgiant į tai, kas aptarta aukščiau, darytina išvada, kad baudžiamoji atsakomybė yra asmens ir jo kaltai padaryto baudžiamojo nusižengimo ar nusikaltimo pasmerkimas valstybės vardu, kurį vykdo įgaliotos valstybės institucijos (teismas), ir faktiškai pasireiškia baudžiamųjų įstatymų sankcijose numatytų bei apibrėžtų asmeninio ir turtinio pobūdžio suvaržymų kaltininkui nustatymu ¹. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas šią savoką nagrinėdamas detaliau sieja ją su kaltinamojo nuosprendžio priėmimu ir asmens pripažinimu kaltu ². Tačiau toks aiškinimas kelia tam tikrų problemų ir prieštaravimų apibrėžiant baudžiamosios atsakomybės turinį, realizavimo pradžios ir pabaigos nustatymą (plačiau aptarta tolimesniame skyriuje). Iš viso to išplaukia, jog baudžiamajai atsakomybei būdingi tokie esminiai požymiai:

- Teisiniai santykiai. Baudžiamajai atsakomybei turi susiklostyti tam tikri teisiniai santykiai, o jie atsiranda padarius nusikalstamą veiką. Nusikalstamos veikos padarymu suformuojami tam tikri santykiai tarp asmens, padariusio tą nusikalstamą

¹ *Baudžiamoji teisė, bendroji dalis*, 3-iasis leidimas, Vilnius, 2001, p. 58

² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 1999 m. lapkričio 13 d. nutartis byloje Nr. 2K-280/1999. Teismų praktika, 2000, Nr. 12.

veiką, kaip subjekto, ir valstybės, kurios saugomos baudžiamosios teisės normos yra pažeistos.

➤ Valstybės prievartos taikymą. Tai reiškia, kad asmeniui, padariusiam nusikaltimą, naujų specialių pareigų atsiradimas ar turėtų teisių ir laisvių suvaržymas įgyvendinamas neatsižvelgiant į subjekto valią, t.y. prievarta. Taip pat tokiu būdu išreiškiamas valstybės neigiamas požiūris bei pasmerkimas tokio elgesio modelio.

➤ Ši valstybės prievarta pasireiškia dėl padarytos nusikalstamos veikos. Asmeninio ar turtinio pobūdžio teisių ir laisvių suvaržymai, taip pat kitos sąlygos ir apribojimai kylantys iš teistumo nustatomi kaltinamajame nuosprendyje, kaip pasmerkimo išraiška valstybės vardu.

➤ Normatyviškumas reiškia, kad baudžiamoji atsakomybė kyla tik tuomet, kai padaroma tokia pavojinga veika, kuri yra aiškiai įtvirtinta baudžiamajame kodekse kaip uždrausta, ir atitinka nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo sudėtį, bei yra galiojanti nusikalstamos veikos padarymo metu³. Šis reikalavimas įtvirtina vieną pagrindinių baudžiamosios teisės principų *nullum crimen, nullum poena sine lege*. reiškiantį jog nusikaltimu nelaikoma tai, kas įstatymo nėra uždrausta.

Išanalizavus pateiktą baudžiamosios atsakomybės sąvoką, Lietuvos Aukščiausiojo teismo aiškinimą, baudžiamajame kodekse įtvirtintas pagrindines jos nuostatas, apibrėžimą galima formuluoti taip:

Baudžiamoji atsakomybė – tai, asmens ir jo kaltai padaryto poelgio, uždrausto baudžiamųjų įstatymų, galiojusių tokios veikos padarymo metu, ir atitinkančio nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo sudėtį pasmerkimas valstybės vardu, jos įgaliotoms institucijoms (teismui) priimant apkaltinamąjį aktą, kuriame skiriami sankcijose įtvirtinti turtinio ir asmeninio pobūdžio suvaržymai, kaip prievartos priemonė ir neigiamo poveikio asmeniui realizavimas.

Baudžiamosios atsakomybės turinys

Baudžiamoji atsakomybė realizuojama įgyvendinant jos turinį. Todėl svarbu išanalizuoti tokius klausimus kaip šie sekantys: kada apskritai baudžiamoji atsakomybė atsiranda, baudžiamosios atsakomybės atsiradimo bei patraukimo baudžiamajon atsakomybės momentų atskyrimas, jos pasibaigimo momentas. Teisingas šių teisinių kategorijų suvokimas svarbus ne tik baudžiamosios teisės teorijai (nustatant kokie

³ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). Valstybės žinios. 2000, Nr. 89-2741, 2 straipsnis, 1 ir 4 dalys

elementai sudaro jos turinį), tačiau ir praktikai, nes nuo atsakymų į šiuos klausimus priklauso kada asmuo bus laikomas patrauktu baudžiamojon atsakomybėn, be to dėl šios, valstybės įgaliotų institucijų veiklos, asmeniui, kurio atžvilgiu ji nukreipta, kyla naujos teisės ir pareigos, iki tol asmeniui negalioję suvaržymai.

Baudžiamoji atsakomybė atsiranda asmeniui padarius uždraustą pavojingą veiką, kuri baudžiamuosiuose įstatymuose įtvirtinta kaip nusikalstama. Tačiau tai dar nereiškia kad, ji nuo šio momento yra pradedama realizuoti. Ji realizuojama asmeniui, kaltam nusikalstamos veikos padarymu, skiriant bausmę ir kitomis jam kylančiomis teinėmis pasekmėmis. Taigi būtina išskirti baudžiamosios atsakomybės atsiradimą, kuris siejamas su nusikalstamos veikos padarymo momentu, ir baudžiamosios atsakomybės realizavimą – apkaltinamąjį nuosprendį⁴. Tačiau tai nėra vienkartinis aktas, o tam tikrą laiką trunkantys teisiniai santykiai. Tiek baudžiamosios teisės vadovėlyje, tiek Lietuvos Aukščiausiojo teismo išaiškinimuose matyti, kad turinį sudaro kaltinamojo nuosprendžio paskelbimas, bausmės paskyrimas, bausmės atlikimas, bei iš teistumo kylantys teisių ir laisvių suvaržymai. Tačiau toks turinys neatitinka pateikto baudžiamosios atsakomybės atsiradimo aiškinimo, pateikto minėtame vadovėlyje, kuriuo teigiama, kaip jau minėta ankščiau, kad atsiradimas siejamas su padarytos nusikalstamos veikos faktu. Taigi jos atsiradimui svarbi pati veika, kuria pažeidžiami baudžiamąjį įstatymą saugomi gėriai. Reiškia dar nenustačius konkretaus asmens, įtariamo to nusikaltimo padarymu baudžiamoji atsakomybė jau egzistuoja. Iš to ir darytina išvada, kad būtent apkaltinamasis nuosprendis yra viena iš baudžiamosios atsakomybės realizavimo stadijų, kaip vienas iš etapų ilgalaikio proceso veikloje siekiant iširti baudžiamąją bylą. Laikantis tokio aiškinimo taip pat paliečiami latentiniai nusikaltimai ir tai, kaip turėtų būti vertinama baudžiamoji atsakomybė esant tokiems atvejams. Taigi siejant baudžiamosios atsakomybės atsiradimą su nusikalstamos veikos padarymu ir latentiniuose nusikaltimuose, ir nusikaltimuose kuriuose kaltas nusikalstamos veikos padarymu asmuo dar nenustatytas, turi būti išvelgiamas bent jau teorinis baudžiamosios atsakomybės atsiradimas⁵. Taip patvirtinamas teiginys, kad baudžiamoji atsakomybė atsiranda su nusikalstamos veikos padarymo momentu.

Taigi Baudžiamosios atsakomybės turiniu, praplečiant aukščiau pateiktą, teisingiau būtų laikyti visas teines pasekmes, kylančias dėl nusikalstamos veikos padarymo, taip pat taikomas teines priemones bei neigiamus padarinius, kylančius asmeniui, tiriant jo padarytą nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą, skelbiant

⁴ *Baudžiamoji teisė, bendroji dalis*, 3-iasis leidimas, Vilnius, 2001, p. 60

⁵ Drakšas R. *Baudžiamoji atsakomybė ir jos realizavimo formos*. Vilnius: Justitia 2008, p. 45

apkaltinamąjį nuosprendį ir po paskelbimo ⁶. Tačiau laikantis šios nuomonės teorijoje kyla tam tikri prieštaravimai, nes pagal Lietuvos Aukščiausiąjį Teismą baudžiamoji atsakomybė gali kilti tik įsiteisėjus apkaltinamajam teismo nuosprendžiui, tai reiškia, kad jokie baudžiamosios atsakomybės turinį sudarantys veiksmai negalimi iki tokio nuosprendžio įsiteisėjimo. Tai išplaukia ir iš Konstitucijos 31 straipsnio ⁷, kuriame sakoma, kad asmuo laikomas nekaltu, kol kaltė neįrodyta įstatymų nustatyta tvarka ir pripažinta įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu. Todėl susidaro tokia negalima situacija kai padarius nusikalstamą veiką baudžiamoji atsakomybė jau atsiranda, tačiau kol asmens atžvilgiu neįsiteisėja apkaltinamasis nuosprendis jokios teisinės priemonės, kurios pagal sudaro baudžiamosios atsakomybės turinį, negali būti laikomos baudžiamąja atsakomybe, nes asmuo laikomas nekaltu, kol jo kaltė neįrodyta, o nekaltam asmeniui jokiais aplinkybėmis negali būti taikoma baudžiamoji atsakomybė, ir iš jos turinio kylantys apribojimai ⁸. Remiantis šiais argumentais baudžiamosios atsakomybės turinys, pateiktas ankščiau darbe, turėtų būti siaurinamas ir neapimti neigiamų pasekmių ir prievartos priemonių, taikomų asmeniui tiriant padarytą nusikalstamą veiką.

KRIMINALINĖ BAUSMĖ IR JOS POŽYMIAI

Bausmė yra toks pat socialinis reiškinys kaip ir daugelis kitų, turinčių savo esmę bei turinį. Jos kaip valstybės taikomos prievartos priemonės esmė yra nubaudimas, kurios turinį sudaro atitinkamų teisių ir laisvių apribojimas (bei tam tikrų specialių pareigų atsiradimas) ⁹. Nubaudimas yra objektyvus požymis, sukeliantis nusikaltusiam asmeniui tam tikrus neigiamus išgyvenimus ir suvaržymus, be šio požymio bausmė apskritai netektų savo prasmės, kaip toks metodas. Taigi jis pasireiškia konkrečiais asmens fizinės laisvės apribojimais ir suvaržymais, kylančiais iš pritaikytų jam konkrečių bausmės rūšių, o tos bausmės rūšys būtent ir sudaro bausmę. Taip yra atribojamos bausmės ir nubaudimo sąvokų abstrakcijos. Kalbant apie konkrečių bausmės rūšių turinį dar paminėtina, kad galima skirti kiekybinį ir kokybinį jos elementus. Šių elementų išskyrimo reikšmė pasireiškia tuo, kad išskiriama ir atribojama bausmės trukmė nuo bausmės suvaržomų laisvių ir teisių. Taigi kiekybinis bausmės elementas nusako kuriam laikui suvaržomos asmens teisės ir laisvės, ir/ar sukuriamos specialios pareigos, o savo ruožtu kokybinis

⁶ *Ibidem. p.*

⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucija. Valstybės žinios, 1992 Nr. 33-1014, 31 straipsnis

⁸ Drakšas R. *Baudžiamosios atsakomybės sampratos formulavimo problemos Lietuvoje*, Teisė, Nr. 47, Vilnius, 2003

⁹ *Lietuvos respublikos Baudžiamojo kodekso komentaras, bendroji dalis*, Vilnius, 2004, p. 263

kriterijus nusako kokie konkrečiai teisių ir laisvių suvaržymai asmeniui paskirti konkrečia bausmės rūšimi, bei kokia apimtimi ir kaip tie apribojimai įgyvendinami¹⁰.

Kriminalinė bausmė pagal šiuo metu galiojančio Lietuvos Respublikos Baudžiamojo kodekso 41 straipsnį (Toliau LR BK) yra valstybės prievartos priemonė, skiriama teismo nuosprendžiu nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą padariusiam asmeniui. Bausmei yra būdingi tam tikri požymiai, išskiriantys ją iš kitų valstybės taikomų prievartos priemonių (tokių kaip administracinės nuobaudos, civilinio poveikio priemonės, procesinės prievartos priemonės, pavyzdžiui bauda, laikinas sulaikymas ir panašiai), tokių požymių išskiriama teisinėje literatūroje be galo daug (tikslingumas, ekonomiškumas, veiksmingumas, lankstumas), tačiau svarbiausi jų daugiau ar mažiau išplaukia tiesiogiai jau iš pateikto bausmės apibrėžimo. Taigi iš jo galima išskirti tokius momentus, atspindinčius kai kuriuos skiriamuosius bausmės požymius:

1. Tai yra valstybės prievartos priemonė, reiškianti, kad bausmė parenkama ir skiriama, nesitariant ir nesivadovaujant nei baudžiamojo proceso dalyvių nei pačio kaltinamojo norais, teismas taip pat nėra saistomas ir prokuroro siūlymų, yra nešališki ir vadovaujasi tik įstatymų normomis (Lietuvos Respublikos Konstitucijos 109 straipsnis)¹¹.
2. Skiriama tik teismo, ir tik apkaltinamuoju teismo nuosprendžiu, įtvirtina bausmės skyrimo tvarką.
3. Skiriama tik už baudžiamąjį nusižengimą ar nusikaltimą, įtvirtintą baudžiamuosiuose įstatymuose.

Šie, iš pateiktos sąvokos išskiriami bruožai atspindi kai kuriuos iš kriterijų, išskiriančių bausmę, kaip *ultima ratio*, griežčiausią valstybės prievartos priemonę, taikomą galūtinu atveju. Taigi toliau darbe apžvelgsime tokius svarbiausius išskiriamus specifinius požymius ir su jais susijusias problemas: bausmės skyrimo pagrindai ir tvarka, viešumas bei oficialumas, individualumas, iš jos kylančios teisinės pasekmės.

Bausmės skyrimo pagrindai ir tvarka. Tai reiškia, kad kriminalinė bausmė, gali būti skiriama tik asmeniui, padariusiam pavojingą nusikaltimą veiką, t.y. baudžiamajame įstatyme numatytą baudžiamąjį nusikaltimą ar nusižengimą. Tokia nusikalstama veika turi būti konkrečiai ir tiksliai įtvirtinta baudžiamajame įstatyme, ir nors tiesiogiai nėra nustatytas analogijos negalimumas, pabrėžtina jog nei teisės nei įstatymo analogijos taikymas negalimas (išskyrus kai kuriuos išimtinius atvejus, pavyzdžiui esant įstatymo

¹⁰ *Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis, 3-asis leid.*, Vilnius, 2001 p. 350

¹¹ V. Piesliakas. Lietuvos baudžiamoji teisė, 2 knyga. Vilnius: Justitia, 2008, p. 263

spragai)¹². Nagrinėjant šį požymį paminėtina ir skiriamos bausmės rūšis bei dydis, kuri gali būti tik tokia, kokia yra nustatyta bausmių sistemoje, ir straipsnio sankcijoje, pagal kurią nusikalstama veika kvalifikuojama, remiantis bendrosios dalies bausmių skyrimo taisyklėmis (švelnesnės negu įstatyme nustatyta bausmės skyrimas galimas tik remiantis baudžiamojo kodekso 62 straipsnio pagrindais)¹³. Bausmė negali būti skiriama už kitokius teisės pažeidimus, tačiau gali būti neskiama už nusikalstamą veiką, numatytą baudžiamajame įstatyme, paskiriant kitokias įstatyme numatytas teisinio poveikio priemones (priverčiamosios medicininio poveikio priemonės, auklėjamojo poveikio priemonės, baudžiamojo poveikio priemonės)¹⁴. Taigi apibendrinant, bausmės skyrimo pagrindu yra nusikalstamos veikos sudėtis, numatyta baudžiamojo įstatymo straipsnyje, kurios būtinieji požymiai turi tiksliai atitikti asmens padarytą veiką.

Kitas svarbus dalykas susijęs su bausmės skyrimo tvarka. Bausmės apibrėžime pasakyta, jog bausmė skiriama apkaltinamuoju teismo nuosprendžiu. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 109 straipsnis taip pat įtvirtina šį svarbų principą, tokia nuostata: “teisingumą Lietuvos Respublikoje vykdo tik teismai”. Kadangi bausmės skyrimas kaltam asmeniui traktuojamas būtent kaip teisingumo įgivendinimas, iš šių nuostatų išplaukia išvada, kad apkaltinamąjį nuosprendį priimti ir bausmę skirti gali tik teismas, ir būtent tik apkaltinamuoju nuosprendžiu, tai vienintelė bausmės skyrimo procesinė forma. Su šiuo aptartu dalyku tampriai siejasi kita bausmės įpatybė, o būtent jos oficialumas, kadangi bausmės skyrimas tai išimtinė valstybės funkcija, įgivendinama per teismą.

Taigi *Bausmės oficialumas ir viešumas* iš esmės ir reiškia, kad teismas veikia valstybės vardu ir jokia kita institucija negali vykdyti šios funkcijos, ir apkaltinamasis nuosprendis priimamas nepažeidžiant nustatytą baudžiamojo proceso reikalavimų.

Kita oficialumo pusė pasireškia viešu bylos nagrinėjimu, bausmės skyrimu ir nuosprendžio paskelbimu. Šis viešumo principas taip pat įtvirtintas Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, 118 straipsnyje, kuris sako: “Visuose teismuose bylos nagrinėjamos viešai”. Tame pačiame straipsnyje įtvirtinta ir priešinga nuostata, įtvirtinanti tam tikrą slaptumo galimybę, siekiant apsaugoti kitas vertybes, tokias kaip šeimyninio ir asmeninio gyvenimo privatumą, valstybines, komercines ir kitas paslaptis, taip pat visais atvejais, kai bylos nagrinėjimas susijęs su nepilnamečiais. Tačiau pagal viešumo principą, netgi tokiais

¹² Lietuvos respublikos Baudžiamojo kodekso komentaras, bendroji dalis, Vilnius, 2004, p. 263

¹³ Lietuvos teismų praktika 1991-1998, p. 186

¹⁴ V. Piesliakas. Lietuvos baudžiamoji teisė, 2 knyga. Vilnius: Justitia, 2008, p. 208

atvejais, kai bylos nagrinėjimas uždaras, rezoliucinė apkaltinamojo nuosprendžio dalis, kurioje nurodyta bausmės rūšis bei dydis, vistiek visuomet skelbiama viešai¹⁵.

Bausmės individualumas kriminalinę bausmę išskiria nuo kitų teisės šakų atsakomybės, pavyzdžiui civilinės teisės, kur už padarytą žalą civilinio poveikio priemonės gali būti pritaikytos kitam asmeniui (pavyzdžiui nepilnamečio tėvai). Baudžiamojoje teisėje bausmė skiriama būtent tik kaltam, nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo padarymu, fiziniam ar juridiniam asmeniui, ji negali būti skiriama tretiesiems asmenims, šeimos nariams ir panašiai. Be to paskirta bausmė taip pat turi būti atlikta išimtinai jo paties. Šiuo atveju nėra galimos jokios išlygos.

Tačiau negalima sutikti su tuo, kad bausmė visais atvejais nepaveikia ir kitų asmenų. Su laisvės atėmimu susijusios bausmės atskiria nuteistąjį nuo artimųjų, kuris be to gali būti vieninteliu ar pagrindiniu šeimos “maitintoju”, taip sukeldamas tiek moralinį tiek materialinį poveikį ir kitiems asmenims. Turtinio pobūdžio bausmės taip pat gali paliesti kitų asmenų naudojamą turtą¹⁶.

Nubaudimas sudaro bausmės esmę, tai išskiria ją iš kitų teisės šakų, todėl, kad nubaudimo elementas būdingas tik baudžiamojoje teisėje. Kitose teisės šakose, siekiama žalos atlyginimo, pažeistų teisių atkūrimo, tačiau ne nubaudimo.

Teistumas. Tai taip pat esminis požymis, atribojantis kriminalinę bausmę nuo visų kitų teisės šakų poveikio priemonių. Kadangi tik bausmės skyrimas užtraukia asmeniui teistumą, kaip bausmės paskyrimo teisinę pasekmę. Šio instituto nagrinėjimui skirta kita darbo dalis, todėl šiame skyriuje plačiau neanalizuojama.

Kaip ir minėta, yra išskiriama kur kas daugiau bausmės požymių, tačiau svarbiausi jų aptarti.

¹⁵ *Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis, 3-asis leid.*, Vilnius, 2001 p. 351

¹⁶ *Ibidem*. p. 351

Valstybės teisė bausti

Baudžiamojoje teisėje bausmės sąvoka apibrėžiama kaip valstybės prievartos priemonė, skiriama teismo apkaltinamuoju nuosprendžiu, nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą padariusiam asmeniui¹⁷. Prievarta pasireiškia neigiamų išgyvenimų sukėlimu nuteistajam, jo teisių ir laisvių apribojimu.

Prievartos taikymas liečia esmines žmogaus teises ir laisves, kurios yra prigimtinės¹⁸, ir įgyjamos asmeniui gimstant, nepriklausomai nuo to, koku mastu skirtingos valstybės jas įtvirtina teisės aktais. Štai Konstitucinis Teismas viename savo nutarimų taip pat pabrėžė šių teisių ir laisvių prigimtį, pasakydamas, jog “šias teises turi kiekvienas žmogus, tai reiškia, kad jas turi ir geriausiai ir blogiausiai žmonės”¹⁹

Bausmės institutas yra vienas esminių ir svarbiausių baudžiamojoje teisėje, todėl nuo seno, tiek filosofijos, politologijos, tiek baudžiamosios teisės teorijos moksluose skiriamas didelis dėmesys bandant surasti atsakymus į klausimus, ar valstybė apskritai turi teisę bausti nusikaltusius asmenis, koku pagrindu, kokia apimtimi ir kokių tikslų tuo siekiama ir panašiai.

Išsiaiškinti bausmės esmę, reikšmę ir kintantį jos vaidmenį kovoje prieš nusikaltimus, geriausiai galima analizuojant ją, kaip socialinį reiškinį, susiformavusį istorinėje plotmėje.

Pirmaisiais baudžiamosios teisės istorijos etapais nusikalstamą veiką padariusio asmens baudimas, kaip tam tikra baudžiamoji veikla, priklausė privatiems asmenims, nukentėjusiems nuo kitų asmenų padarytų nusikalstamų veiksmų. Atitinkamai neteisybės suvokimą atstoją nukentėjusio asmens subjektyvus išsižeidimas, o bausmę keitė kerštas. Keršytojas arba atima iš kaltininko atitinkamą jo turimą gerovę, koncentruojantis ne į kaltės svarbą ir reikšmę, o į jaučiamą pyktį jo atžvilgiu, ir savo bei kaltininko jėgų santykį, arba gauna jo kaltės išpirkimą ir atleidžia už jo padarytą skriaudą. Tačiau palaipsniui ši teisė buvo perimama visuomenės ir jos interesų. Būtent jos pagalba vykdomas nusikaltusio asmens nubaudimas, taip asmeninį kerštą vis labiau ir labiau nustumiant į mažiau reikšmingą vietą, ir visiškai pakeičiant jį visuomenės kerštu. Tokiu būdu baudimo teisė tapo išimtinai tik valstybės, kaip subjekto, reikalas, atitinkamiems valdžios organams, visos valstybės vardu baudžiant nusikaltusius asmenis. Taigi

¹⁷ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). Valstybės žinios. 2000, Nr. 89-2741, 41 straisnis

¹⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucija. Valstybės žinios, 1992 Nr. 33-1014, 18 straipsnis

¹⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo nutarimas “Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai”, Valstybės žinios, 1998, Nr. 109-3004

baudžiamajai veiklai susikoncentravus valstybės rankose, asmeniniai privatūs principai, pakeičiami visuomeniniais, viešais interesais²⁰.

Skirtingais istoriniais laikotarpiais formavosi skirtingos teorijos apie valstybės teisę bausti, kaip ir bausmės suvokimas apskritai. Šis klausimas aktualus tik istoriniu požiūriu ir šiais laikais nebėra keliamas apskritai, tačiau prieš analizuojant minėtus kitus bausmės klausimus, aptarti vertas ir reikalingas.

Teorijas, neigiančias tokią teisę, galima skirti į tris dideles grupes. Teorija, *neigianti asmens valios laisvę*, grindžiama determinizmo filosofinėmis idėjomis, kad visi įvykiai, žmonių poelgiai ir net mintys yra iš anksto nulemtos žmonių tarpusavio santykių visuomenėje, kitų susijusių įvykių bei jų grandinių. Taip paneigiant bet koki savarankišką ir laisvą konkretaus elgesio varijanto pasirinkimą, ar atsitiktinumų galimybę, o susidarantis klaidingas chaoso ir laisvo pasirinkimo įspudis yra nulemtas žinių trūkumo, apie vieną ar kitą įvykį nulėmusias priežastis. Taigi nusikalstamas elgesys taip pat yra iš anksto nulemtas, tačiau nors ir neigiama asmens laisva valia pasirinkti, dauguma šios idėjos atstovų sutinka su atsakomybės už padarytą nusikaltimą būtinumu. Todėl galima teigti, kad deterministai valstybės teisės bausti iš esmės neneigia²¹. Antroji grupė, *neigia pačią bausmių sistemą*, o jos egzistavimą aiškina kaip įvairių požiūrių ir nuostatų liekanas, susiklosčiusias ankstesniais amžiais, ir neturinčias jokio loginio pagrindimo, ir esančias tik iš įpratimo, o ne būtinumo. Tačiau ir šios krypties atstovai kategoriškai neneigė valstybės teisės bausti nusikastamą veiką padariusį asmenį. Vieni iš visiškai *neigiančių valstybės teisę bausti* buvo organiškiosios sociologijos krypties autoriai. Šiems teoretikams būdingas valdžios ir jos viršenybės neigimas, taip pat ydingu laikytinas dirbtinis visuomenės suorganinimas, ir žmonių laikymas organais, vieno didelio psichinio socialinio organizmo, kurių veiksmus nulemia taip pat tam tikros socialinės srovės. Remiantis tokia teorija ir grindžiamas valdomųjų ir valdančiųjų buvimo neigimas, nes visi priklauso vienam organiškam vienetui, ir per kiekvieną atskirai egzistuoja pati visuma. Todėl negalima bausti atskiros socialinio organizmo dalies nebaudžiant paties organizmo²².

Visoms šioms teorijoms priešingos idėjos valstybės teisės bausti kaip tik neneigė, o koncentravosi ties baudimo pagrindo atskleidimu. Visos jos iš esmės pripažysta valstybės teisę bausti, nors ir grįsdamos tai skirtingais teiginiais ir idėjomis. Todėl jos taip pat išsiskyrė į keletą teorinių srovių, kurių labiausiai ryškios tokios kaip *valdžios teorija*, grindžianti valstybės teisę bausti, šią teisę laikant būtina priemone pasiekti ir išlaikyti

²⁰ И. Я. Фойницкий – учение о наказании. 2000, p. 11

²¹ Drakšas R. Bausmė: bendrosios teorinės problemos. Teisė, Nr. 52, Vilnius, 2004

²² Ibidem.

valdžią konkrečiam valstybės atstovui, ir taip sukurti stabilią ir tvarkingą valdymo formą. Ši valdžios teorijos kryptis labiausiai siejama su absoliutinės monarchijos palaikymu. O valdžią traktuojant visų pirma kaip įstatymų, bausmės paskirtis labiau siejama su šių įstatymų veikimo ir egzistavimo užtikrinimu²³. Taigi abi šios nuostatos iš esmės kalba apie ta patį, ir priklauso minėtai valdžios teorinei pakraipai, tiesiog gimusios omenyje turint skirtingas valdžios formas.

Paminėtinos ir kitos šios krypties teorijos, pripažįstančios valstybės teisę bausti. Viena iš jų, tai *visuomenės narių susitarimo* pagrindu grindžiama idėja, kad valstybės pagrindu yra sutartis tarp visų visuomenės narių, dėl kurios valstybė ir įgyja teisę bausti. Nes kiekvienas asmuo, tapdamas nariu, ir įgydamas įvairių teisių ir laisvių, įsipareigoja gerbti ir laikytis įtvirtintų elgesio normų, bei nepiknaudžiauti suteiktomis jam teisėmis ir laisvėmis, nes tai atitinkamai reikštų kitų asmenų teisių pažeidimą, ir visos socialinės aplinkos ignoravimą. Valstybės suverenitetą sudaro suma paaukotų laisvių bendram labui, kurių atstovas ir teisėtas saugotojas yra suverenas. Tačiau vien tokio susitarimo neužtenka tam, kad išvengti asmenų kėsinosi pažeisti sukurtą tvarką, todėl prireikė bausmių, nustatytų asmenims, linkusiems nepaisyti įstatymų bei tvarkos, kurios tiesiogiai veikia žmonių jausmus ir protą, kaip būtina priemonė išlaikyti pusiausvyrą tarp nustatytų visuomenės normų ir pasikėsinimų į jas²⁴. Todėl nevykdant ir nesilaikant tokios sukurtos tvarkos valstybė įgyja teisę ir pareigą bausti, tam kad užtikrinti visuomenės saugumą (*visuomeninio saugumo teorija*)²⁵.

Taigi iš gausybės egzistuojančių skirtingų teorijų matyti, kad bausmei ir jos taikymo nagrinėjimui buvo skiriamas didelis dėmesys. Laikui bėgant jos keitėsi ir evoliucionavo kartu su besikeičiančiomis socialinėmis ir filosofinėmis pažiūromis, ateinančiomis ir praeinančiomis naujomis idėjomis ir ideologijomis, bei įtakojamos daugybės kitų socialinių veiksnių. Teorijos, apskritai neigiančios valstybės teisę bausti, aktualios lieka tik nagrinėjant šį klausimą istoriniu lygmeniu, tokia valstybės teisė visiškai pripažinta kitų aptartų teorijų, ir šiais laikais nebėra plačiau nagrinėjama ar valstybė apskritai turi bausti pažeidėjus, skiriant dėmesį kitiems bausmės klausimams, tokiems kaip bausmės taikymo pagrindas, jos apimtis, būdai ar tuo siekiami tikslai.

Prieš atsakant į šiuos ir kitus klausimus, iš pradžių taip pat turėtų būti apžvelgiamos teorijos, kalbančios apie bausmės tikslus. Siekiant atskleisti tai, kaip šie tikslai formuojasi ir kodėl jie dabar vienoje ar kitoje valstybėje yra būtent tokie, kas tai lemia ir įtakoja, istorinis analizavimo metodas neturėtų būti pamirštas ir čia.

²³ Drakšas R. *Baudžiamoji atsakomybė ir jos realizavimo formos*. Vilnius: Justitia 2008, p. 86.

²⁴ Bekarija Č. *Apie nusikaltimus ir bausmes*. Vilnius: Mintis, 1992, p. 39

²⁵ Drakšas R. *Bausmė: bendrosios teorinės problemos*. Teisė, Nr. 52, Vilnius, 2004

Bausmės paskirtis

Bausmės paskirties nustatymas ir įtvirtinimas persipina su pačios bausmės egzistavimo pateisinimu, ir jos būtinumo klausimu. Nes jeigu siekiami tikslai yra protingi ir būtini, vadinasi ir pati bausmė yra būtina jiems pasiekti, ir pateisinama keliamų tikslų protingumu. Taigi bausmės tikslų ir teisės bausti klausimai tampriai siejasi, nors ir yra visiškai atskiri²⁶.

Bausmės paskirtis turėtų būti suprantama kaip rezultatas, kurio siekiama taikant bausmę, nusikalstamos veikos padarymu kaltam asmeniui. Tą rezultatą nusako bausmės tikslai, taigi pats jos taikymas nėra savaiminis ir vienintelis tikslas. Šią pagrindinę idėją geriausiai atspindi dar Senekos suformuluota mintis, teigianti, kad jeigu basumei keliami tikslai negali būti pasiekti, tai ir bausmė neturėtų egzistuoti. Todėl labai svarbu nustatyti kokia yra bausmės paskirtis.

Būtina pabrėžti, kad nevisos, dėl bausmės taikymo kylančios pasekmės atitinka bausmės paskirtį, o tik tokios, kurių įstatymų leidėjas siekia, įtvirtintais bausmių tikslais. Kadangi bausmė neabejotinai sukelia fizinius ar moralinius negatyvius išgyvenimus, gali sumenkinti žmogaus orumą ir garbę, tačiau tai nėra rezultatas, kurio įstatymų leidėjas siekia, paskirdamas bausmę, o pasireiškia kaip neišvengiami bausmės padariniai, todėl baudžiamuosiuose įstatymuose dažnai pabrėžiama, kad toks poveikis nusikaltusiam asmeniui, kuriam skiriama bausmė, nėra jos tikslas²⁷.

Bausmės tikslai ir priemonės, kuriomis jie siekiami, yra siejami tampraus ryšio. Nustatant tikslą, kaip asmens poveikio rezultatą, pasireiškia tam tikras priežastinis ryšys tarp priemonių (kurias atitinka konkrečios bausmės) ir to tikslo (suprantamo kaip atitinkami objektyvūs asmens ir visuomenės pasikeitimai, atsirandantys dėl tos bausmės taikymo). Iš to išplaukia, kad tikslai apibrėžia galimų jiems pasiekti priemonių pasirinkimo ratą. Galimų taikyti poveikio priemonių pasirinkimą įtakoja visi tikslai kartu, kadangi bausmė turi atitikti visus nustatytus tikslus²⁸. Pavyzdžiui įpatingai griežta, fiziškai žalojanti asmenį bausmė, galėtų atitikti nubaudimo tikslą, tačiau būtų nesuderinama su kitais, šiuolaikiniais bausmei keliamais tikslais (tokiais kaip teisingumo įgivendinimas ar asmens pataisymas) ir apskritai jos paskirtimi.

Pagal bausmės paskirtį ir priemones, kuriomis to siekiama, istorijos tėkmėje išskiriamos kelios mokyklos, atitinkančios vienokias ar kitokias bausmės teorijas. Kadangi šių teorijų suformuoti tikslai, vienaip ar kitaip atsispindi bei turi didelę įtaką ir

²⁶ Фойницкий И. Я. *учение о наказании*. 2000, p. 56

²⁷ Мицкевич А. Ф. *уголовное наказание*, Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс 2005, p. 93

²⁸ *Ibidem*.

šių dienų baudžiamojoje teisėje, todėl svarbūs ir įdomūs aptarti, prieš analizuojant dabartiniu metu nustatytą bausmės paskirtį ir išskeltus tikslus.

Taigi analizuojant bausmės paskirtį *istoriniu požiūriu* kaip jau užsiminta, egzistuoja įvairios idėjos, paremtos bausmei keliamais tikslais. Šis klausimas gali būti nagrinėjamas loginiu arba istoriniu aspektais. Remiantis *loginiu* nagrinėjimu bausmė gali būti suprantama kaip pats save pateisinantis savaiminis gėris, kuriam nekeliami jokie specialūs tikslai, arba kaip institutas, būtinas ir teisingas, tiek kiek reikalingas išskeltoms bausmės funkcijoms pasiekti²⁹. Iš pirmo požiūrio išplaukia bausmės teorijos, vadinamos absoliučiomis, iš antro – utilitarinės (taip pat vadinamos santykinėmis, realityvosiomis, tikslinėmis), o abiejų šių minčių sujungimas į vieną leidžia gimti mišriajai teorijai.

Absoliučiosios bausmės teorijos esmine bausmės funkcija laiko pažeistų teisių atstatymą. Bausmės taikymo aktas suprantamas kaip savaiminis būtinas ir neišvengiamas dalykas, esantis aukščiau rezultatų (šias idėjas plėtojo tokie mąstytojai kaip I. Kantas, G. V.F. Hegelis). Bausmė suprantama kaip atsakas į padarytą neteisybę, ir tuo pačiu kaip atpildas³⁰.

Taip pat reikia paminėti, kad šios absoliučiosios teorijos gali būti skiriamos į dvi grupes, pagal tai kaip traktuojami tie bausmėmis ginami įstatymai. Pirmoji senesnė grupė šiuos įstatymus laikė aukščiau pačios valstybės, todėl pagal tokią konstrukciją subjektu, turinčiu teisę bausti buvo visai ne valstybė, o aukštesnė jėga, tokia kaip dievas, ar beasmėnė gamta. Vėlesnėse teorijose šis momentas ištaisytas ir įstatymai siejami konkrečiai su valstybe, ir bausmės institutas, nors kaip ir ankščiau nepriklausomas nuo tikslų, tačiau jau apribotas valstybės įtaka ir tik jos interesų, nebesiejant su jokiais aukštesnėmis galiomis, taigi ir galūtinis subjektas galintis taikyti bausmę yra valstybė. Tačiau abiejų šių grupių, bausmė yra suprantama kaip neišvengiama ir būtina reakcija į padarytą nusikaltimą.

Utilitarinės teorijos kaip jau minėta siejamos su bausmei keliamais tikslais, kurių pagrindu grindžiamas ir pateisinamas pats bausmės egzistavimas ir būtinumas. Pagrindinis bausmės tikslas pasireiškia siekimu išvengti nusikalstamų veiksmų darymo ateityje, iškeliant bausmės prevencijos funkcijas ir atsisakant keršto kaip tokio tikslo. Bausmė pasitarnauja tik kaip priemonė pasiekti didesnę gėrį, kuris ir suprantamas kaip kelio užkirtimas nusikaltimų padarymui ateityje³¹. Dalis šio tikslo įgivendinama bausmės keliamą grėsmę, kurią suvokia visuomenė, ir kiekvienas individas, prieš darydamas nusikaltimą turėtų atsisakyti nusikalstamo sumanymo, prisimindamas bausmės keliamą

²⁹ Ibidem. p. 56

³⁰ Жалинский А. Э. *Современное немецкое уголовное право*. Москва: Проспект, 2006, p. 303

³¹ Honderich T. *Punishment the supposed justifications revised*. London, 2006, p. 303

grėsmę. Kita dalis tikslo veikia pačiu bausmės taikymu, nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui, siekiant atitinkamo poveikio konkrečiam nusikaltimą padariusiam asmeniui, tiek šiuo aktu pasinaudojant kaip priemone, tam kad atgrąsyti kitus visuomenės narius nuo nusikaltimų padarymo.

Mišriomis arba kompleksinėmis teorijos, bando apjungti ir suderinti šių dviejų idėjinių krypčių savybes. Tai padaryti ėmėsi atstovai (Meier B. -D., K. Roxin) siekė išplėtoti kompleksines atpildo ir prevencijos teorijas, į vieną bendrą darnią teoriją. Pagal labiau išplėtotą prevencijos teoriją bausmė turi turėti konstitucinį teisėtą tikslą, pateisinantį bausmės esmę ir egzistavimą, šis tikslas savyje talpina ne abstrakčias pasaulėžiūros idėjas, o konkretų poveikį, nukreiptą į socialinę visuomenę, todėl laikomas tikslu, apsaugančiu socialinį teisingumą. Be to pažymėtina, kad Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas, kaip ir Vokietijos Aukščiausiasis Teismas taip pat sutinka su tuo, kad teisinės pasekmės, įtvirtintos baudžiamosiuose įstatymuose turi atitikti padarytą nusikalstamą veiką, ir išlaikyti proporcingumą, o ir teismai sprendžiant iš priimamų sprendimų turinio ir praktikos, orientuojasi būtent į kompleksines teorijas³².

Teisingumas ir proporcingumas (kuris yra teisingos bausmės sąlyga, nes teisingumo principas reiškia, kad kaltam asmeniui skiriama bausmė už padarytą nusikalstamą veiką turi būti adekvati jos pavojingumo pobūdžiui ir laipsniui³³) tiesiogiai priklauso nuo baudžiamųjų įstatymų sankcijų, būtent jos yra teisingos bausmės garantas, nes “prižiūri” ir nustato baudžiamųjų įstatymų ribas ir jeigu tos ribos negali užtikrinti teisingumo, tai bausme nebus pasiekti ir užsibrėžti tikslai³⁴.

Savitumus ir skirtumus, slypinčius šiose teorijose aiškiai apibrėžė N. S. Tagancevas, kalbėdamas apie bausmės taikymą kaip apie dvilybę veiklą, nukreiptą į praeitį bei į praeitį. Tiek kiek bausmė nukreipta į praeitį, ji visuomet yra daugiau kaip atlygis, kerštas už padarytą žalą, iš esmės labiau reflektyvus nei tikslingas aktas, valstybės taikomas labiau dėl pačios žmogaus prigimties. Ateities atžvilgiu bausmė tampa priemone tam tikriems tikslams, didesniam gėriui pasiekti, ir suprantama kaip valstybės teisės įgyvendinimas. Tokiu būdu paaiškinama, kad bausmės pagrindas, jos esmė slypi praeityje, o praktinis bausmės aspektas, ja siejami objektyvūs pasikeitimai – ateityje³⁵.

Taip pat kryptigai formavosi ištisa eilė vadinamų *socialinės saugos (arba gynos)* teorijų, kurios nuo bausmės tikslingumo perėjo, praktiškai prie visiško kriminalinės

³² Жалинский А. Э. *Современное немецкое уголовное право*. Москва: Проспект, 2006, p. 304-306

³³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. birželio 10 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 45 straipsnio (1998 m. liepos 2 d. redakcija) ir 312 straipsnio 3 dalies (1998 m. vasario 3 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ Valstybės žinios 2003, Nr. 57-2552

³⁴ Игнатов А. Н. *уголовное право*. Общая часть. Том 1. 2005, p. 341

³⁵ Мицкевич А. Ф. *Уголовное право*, 2005

bausmės pakeitimo mintimis, jog nusikaltusį asmenį reikia ne bausti, o jam padėti nenusikalsti, bei ivairiomis šių idėjų variacijomis. Šias idėjas plėtojantys atstovai (F. Gramatica) bandė įrodyti, kad valstybė neturi ir negali bausti nusikaltėlio, o privalo ištaisyti ir paveikti jo netinkamą elgesį, padėti tapti naudingu visuomenės nariu, jį resocializuojant, naudojant įvairias gydymo ir prevencines priemones. Kadangi tokios radikalios mintys, teigiančios, kad valstybė iš viso neturi teisės bausti, daugumai specialistų nebuvo visiškai priimtinos, susiformavo švelnesnė šios teorijos pakraipa. Į pirmą vietą iškelianti individualiąją prevenciją. Argumentuojant, kad visuomenė geriausiai apsaugoma ne bendrąja prevencija, o būtent didžiausią dėmesį kreipiant į teisę pažeidžiančio asmens resocializaciją, jo pataisymą teismo nagrinėjimo, bausmės atlikimo metu, taip pat ir ją atlikus. Taigi skatinamas humaniškas požiūris į nusikaltėlį, tačiau neužmiršamos ir nukentėjusiųjų nuo nusikaltimų asmenų teisės ir jų apsauga, kurios taip pat yra nemažesnis baudžiamojo proceso tikslas³⁶.

Būtina pažymėti tai, kad šių teorijų realiame gyvenime jokių istoriniu laikotarpiu neegzistavo ir dabar neegzistuoja “grynos” tokios teorijos. Istorijos tėkmėje jos kūrėsi pakeisdamos viena kitą bei persipindamos su ankstesnėmis idėjomis, taip formuodamos naujas bausmių koncepcijas, visuomet yra jų idėjų mišinys, tiesiog išskiriamos vyraujančios vienos ar kitos koncepcijos mintys. Taigi vienoje ar kitoje valstybėje visuomet veikia tam tikras šių teorinių idėjų “junginys”, kurį galima priskirti prie tam tikros teorinės krypties, įvertinus sudedamųjų teorijų dalių santykį. Vienoki ar kitoki valstybės pasirinkimą atitinkamu laikotarpiu lemia labai daug įvairaus pobūdžio veiksnių, pradedant tokiais kaip susikloščiusi kultūra ir tradicijos, papročiai, vyraujanti religija, ir baigiant ekonominiu valstybės išsivystymo laipsniu, baudžiamąja politika, nusikalstamumo būkle ir dinamika, ar tarptautinės teisės įsipareigojimais.

Baudžiamojoje valstybės politikoje vyraujančią bausmės teoriją galima nustatyti analizuojant tokius duomenis, kaip valstybės baudžiamosiuose įstatymuose įtvirtinta bausmių sistema, jos specialiosios dalies straipsniuose nustatytos sankcijos, bausmių taikymo praktika. Šių kriterijų statistikos analizė leidžia daryti išvadą, kad ilgą laiką Lietuvos baudžiamoji politika orientavosi į asmens įbauginimo ir galimybės daryti naujus nusikaltimus atėmimo teorijas³⁷. Tokiu atveju galima teigti, kad bausmės skyrimu iš esmės siekiama asmenį įbauginti ir atgrasyti nuo nusikaltimų darymo ateityje, tuo pačiu dar ir atimant galimybę daryti naujus nusikaltimus, turint omenyje laisvės atėmimo

³⁶ Drakšas R. *Baudžiamoji atsakomybė ir jos realizavimo formos*. Vilnius: Justitia 2008, p 106

³⁷ G.Švedas. *Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai*. – Vilnius, 2003, p. 74

bausmę. Taigi iš esmės siekiama asmenį ne tiek pataisyti, kiek nubausti ir izoliuoti³⁸ (tokią nuomonę palaiko profesorius V. Piesliakas). Tačiau tiek kitų mokslininkų, tiek darbo autoriaus nuomone toks baudžiamosios politikos kryptingumas nėra visiškai tinkamas ir teisingas. Kadangi bausmė pati savaime yra bauginamojo pobūdžio, todėl tokio tikslo iškelimas turėtų nulemti dar didesnę bausmių griežtinimą, laisvės atėmimo bausmių termino ilginimą ir atlikimo sąlygų griežtumo didinimą³⁹, taip nulemiant dar didesnę atotrūkį tarp įprastų gyvenimo sąlygų, o visa tai abejotinai padėtų nuteistiesiems, atlikusiems bausmę, lengviau prisitaikyti visuomenėje. Tai patvirtina mokslininkų atliktais tyrimais grindžiami teiginiai (Š. Bondesonas), kad laisvės atėmimas ir griežtumas ne įbaugina, o nulemia netgi atvirkštinį efektą, ir didžiausią recidyvą sąlygoja, lyginant su lygtiniu nuteisimu ir probacija, būtent laisvės atėmimo bausmė. Be to daugeliu kitų tyrimų yra įrodytas galimas teigiamas poveikis laisvės atėmimo bausmei keliant pataisymo tikslą⁴⁰. Svarbu pažymėti ir tai, kad daugeliu tarptautinės teisės aktų, bausmių vykdymo klausimais, pabrėžiamas nusikaltusio asmens pataisymo siekis. Taigi remiantis šiais argumentais manytina, kad tokia baudžiamosios politikos kryptis nėra pati tinkamiausia, todėl šiuo metu Lietuvoje (po naujojo baudžiamojo kodekso priėmimo), atsižvelgiant į realias galimybes, palaipsniui orientuojamasi į reabilitacijos bausmės teoriją idėjas, baudžiamojo liberalizmo koncepciją, pagal kurią pagrindine bausmės paskirtimi pripažystama individualioji prevencija, nusikaltusio asmens resocializacija, o laisvės atėmimo bausmė laikoma galūtine priemone⁴¹. Su tokia bausmės paskirtimi sutinka ir Lietuvos mokslininkai (G. Švedas), pagrindine bausmės paskirtimi nurodantys individualią prevenciją, o laisvės atėmimo bausmei keldami nusikaltusio asmens pataisymo tikslą. Tai, kad baudžiamoji politika krypsta šia linkme įrodo ir bausmių vykdymo kodekse įtvirtinta nuostata, jog turi būti nustatyta tokia bausmių vykdymo tvarka, kad atlikęs bausmę nuteistasis gyvenimo tikslų siektų daugiau nebeusikalsdamas⁴².

Bausmės paskirties nustatymas nėra vien teorinis reikalas, nuo to prikauso labai svarbūs praktiniai baudžiamosios teisės aspektai. Atsižvelgiant į valstybės nusistatytą bausmės paskirtį, atitinkamai sudaroma visa bausmių sistema, sudaromos teisinės prielaidos bausmių vydymui, įvertinamas bausmių efektyvumas⁴³.

³⁸ *Ibidem.*

³⁹ Švedas G. *Baudžiamosios politikos pagrindai ir tendencijos Lietuvos Respublikoje*, Vilnius, 2006, p. 144

⁴⁰ *Co opt.* 29.

⁴¹ Drakšas R. *Baudžiamoji atsakomybė ir jos realizavimo formos*. Vilnius: Justitia 2008, p. 88

⁴² Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). Valstybės žinios. 2002, Nr. 37-1341, 1 straipsnis

⁴³ *Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis, 3-asis leid.*, Vilnius, 2001 p. 352

Visa tai ir lemia būtinybę įsigilinti ir apžvelgti bausmės teorijų formavimosi istoriją, kurios taip pat daugiausia rėmėsi skirtingais bausmei keliamais tikslais, nagrinėjant dabartinę bausmės paskirtį. Dauguma įtvirtintų tikslų atspindi vienos ar kitos teorijos, susiformavusios skirtingais istoriniais laikotarpiais ir skirtingomis aplinkybėmis, pagrindines idėjas, kurios kaip palikimas įsitvirtino ir šiuolaikinėje baudžiamojoje teisėje. Todėl analizuojant konkrečius bausmės tikslus bus stengiamasi paliesti ir atitinkamą bausmės teoriją, kurią vienas ar kitas tikslas atspindi.

Per bausmės paskirtį atsiskleidžia pati bausmės esmė ir jos realizavimo tikslai. Čia reikėtų paminėti, kad nuosekli bausmės tikslų sistema, teisinėje literatūroje ir yra suprantama kaip bausmės paskirtis⁴⁴.

Lietuvos baudžiamojo kodekso 42 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta tokia daugiafunkcinė bausmės paskirtis:

1. sulaikyti asmenis nuo nusikalstamų veikų darymo;
2. nubausti nusikalstamą veiką padariusį asmenį;
3. atimti ar apriboti nuteistam asmeniui galimybę daryti naujas nusikalstamas veikas;
4. paveikti bausmę atlikusius asmenis, kad laikytųsi įstatymų ir vėl nenusikalstų;
5. užtikrinti teisingumo principo įgivendinimą.

Šie įtvirtinti bausmės tikslai, baudžiamajame įstatyme išdėstyti nuosekliai atsižvelgiant į jų realizavimo eilės tvarką, ir kaip jau minėta sudaro vieningą bausmės paskirtį. Kaip matyti, įstatymų leidėjas neišskiria vieno svarbiausio tikslo, todėl kyla tam tikrų problemų nusakant bausmės paskirtį. Baudžiamosios teisės moksle taip pat nesutariama dėl vieningo atsakymo į šį klausimą, ir skirtingų autorių vertinama skirtingai. Praktiškai galima sutikti tiek nuomonių, kiek įstatyme yra įtvirtinta tikslų. Vienų teigimu pagrindinis tikslas yra teisingumo atkūrimas, kitų nuomone tai teisingos bausmės paskyrimas, specialioji prevencija, ar asmens pataisymas, kad po bausmės atlikimo nebebūtų daromi nauji nusikaltimai. Iš to darytina išvada, kad toks įstatymo leidėjo pasirinktas variantas, siejamas su bausmės teorijomis, kurios bausmės paskirtį sieja su asmeniu, ir jo individualizavimu, pagal tai siekiant skirtingų tikslų, o ne su nusikalstamos veikos objektyviaisiais požymiais⁴⁵.

⁴⁴ Drakšas R. *Baudžiamoji atsakomybė ir jos realizavimo formos*. Vilnius: Justitia 2008, p 110

⁴⁵ *Ibidem*.

Visi šie tikslai tam tikra prasme gali būti susikirstyti į tris grupes, tai: tikslai, kurie keliami visiems be išimties visuomenės nariams; nusikaltusiems asmenims keliami tikslai; bei keliami teismui ⁴⁶.

Asmenų sulaikymo nuo nusikalstamų veikų darymo tikslas priklauso pirmai grupei, remiantis aukščiau pateiktu suskirstymu, ir atitinką bendrąją prevenciją.

Ji, visų pirma pasireiškia bausmės nustatymu baudžiamuosiuose įstatymuose, kuriuose įtvirtinamos veikos, kaip uždraustos ir pavojingos. Taigi įstatymų leidėjas, uždraudamas atitinkamas veikas ir už jas numatydamas bausmes, siekia tam tikro poveikio asmenims, kurie dar nepadarė tokios uždraustos veikos, tačiau yra linkę nusižengti. Siekia atkreipti jų dėmesį į tokio nusikalstamo elgesio negatyvius padarinius, įtvirtintus bausmėmis, baudžiamųjų įstatymų sankcijoje ⁴⁷.

Antra, bendroji prevencija veikia bausmės skyrimu ir atlikimu, taip visuomenės nariams formuojant atitinkamas nuostatas, nedaryti nusikalstamų veikų ir nenusižengti įstatymams. Bausmės skyrimas ir atlikimas veikia kaip pavyzdys, turintis atgrąsyti nuo įstatymų pažeidinėjimo kitus asmenis, nenorinčius atsidurti nuteistojo vietoje, kuriam taikoma bausmė. Valstybei nėra svarbu, koku moraliniu pagrindu remiantis visuomenės nariai susilaikys nuo nusikaltimų darymo, ar tai būtų bausmės baimė, visuomenės pasmerkimo baimė ar asmeninis nusistatymas prieš nusižengimą įstatymui. Yra žinoma ir neabejotina, kad daugelis visuomenės individų paklūsta įstatymams ir nenusižengia, visai ne dėl to, kad bijotų grėšiančios bausmės ir matytų kaip yra baudžiami nusikalte asmenys, toks elgesys paremtas daugybe socialinių ir moralinių faktorių, tokių kaip asmens auklėjimas, tinkamo ir netinkamo elgesio suvokimas ir vidinis priimtino elgesio visuomenėje tikėjimas. Įtvirtintos bausmės už kitoki elgesį jų elgesio neįtakoja, kadangi nėra jų nulemtos. Taigi susilaikymas nuo nusikalstamo elgesio šiais ir panašiais pagrindais, neturėtų būti laikomas baudžiamosios teisės bendrosios prevencijos nuopelnu.

Šis tikslas iš esmės labiausiai siejasi su *įbauginimo bausmės teorija*, kadangi jos pagrindinė idėja taip pat buvo nusikaltimų darymo prevencija, tačiau pasitelkiant konkrečiai baimės jausmą. Kadangi bauginamasis poveikis, yra kiekvienos bausmės objektyvus požymis, tai ir šiuo metu asmens sulaikymas nuo nusikalstamų veikų darymo tokiu pagrindu nėra paneigiamas. Šis tikslas yra vienas pirmųjų ir anksčiausiai susiformavusių bausmei keliamų tikslų, tarp visų utilitarinių bausmės teorijų. Todėl lyginant su atpildu, tai buvo labai pažangios idėjos, nes pradėta kalbėti apie vieną esminių

⁴⁶V. Piesliakas. *Lietuvos baudžiamoji teisė, 2 knyga*. Vilnius: Justitia, 2008, p. 209

⁴⁷ *Ibidem*.

bausmės bruožų, jos veikimo kryptis suprojektuota ne į praeitį, o į ateitį (kaip tam tikro rezultato siekimas, bausmės pagalba).

Taigi buvo siekiama bausti taip, kad tiek pačiam nusikaltusiam, tiek visiems kitiems nekiltų noras nusižengti, kiekviena bausmės taikymo galimybė išnaudojama ir nukreipiama į visuomenę, veikiant ją svarbiausia šios teorijos priemone – baime, tai pasikient pačiu bausmės įvykdymo aktu. O tai vedė prie nuolatinio bausmių griežtinimo, nes žmonės palaipsniui pripranta ir prie nustatytų bausmių, o tai vertė ieškoti naujų bausmės įgivendinimo būdų, tam kad pateisinti šios teorijos idėjas, taip visai pamirštant apie asmens padarytos nusikalstamos veikos ir už ją skiriamos bausmės proporcingumą⁴⁸.

Pagal tai į ką buvo nukreipiama bausmė skiriamos bendrosios ir specialiosios prevencijos kryptys. Specialioji prevencija buvo skirta konkrečiai nusikaltusiam asmeniui, o bendroji veikė neapibrėžtam asmenų ratui, pasitelkiant bausmės grėsmę. Tuomet nusikaltęs individas, kuriam taikoma bausmė, buvo traktuojamas kaip “auka”, kuri atiduodama tam, kad įspėti visuomenę nedaryti nusikaltimų⁴⁹. Egzistuoja dvi nuomonės kalbant apie bendrąją prevenciją, priklausomai nuo to, koks bausmės grėsme veikiamų asmenų ratas turimas omenyje. Plačiąja prasme apimama visa visuomenė, visi valstybės piliečiai, kuriems gali kilti baudžiamoji atsakomybė, be išimties. O siaurąja – bendroji prevencija nukreipiama tik tų asmenų atžvilgiu, kurie laikomi turinčiais polinkį nusikalsti, ir susiklosčius atitinkamai ir palankiai situacijai galėtų elgtis pavojingu visuomenei būdu, ir nesilaikyti nustatytų apribojimų ir įstatymų. Taigi apjungiant šiuos požiūrius galima daryti išvadą, kad objektyviai bendroji prevencija veikia visus piliečius, kuriems gali kilti baudžiamoji atsakomybė, o subjektyviai – tuos kurie linkę nusikalsti⁵⁰.

Su šiais teiginiais sunku nesutikti, nes nesvarbu, kaip konkretus asmuo suvokia bausmės grėsmę, ir net ar iš vis ją suvokia, tačiau objektyviai ji tikrai egzistuoja. Taip pat nors ši teorija daugeliu aspektu gali būti kritikuotina, pavyzdžiui, kodėl asmuo, padaręs nusikaltimą, turi kęsti bausmę, neadekvačią jo padarytam nusižengimui, ir dar gali būti panaudotas tam, kad įbauginti visuomenę, ką labai gerai atspindi dar K. Markso keltas klausimas: ”kokią teisę turite bausti mane tam, kad įbaugintumėte ar pataisytumėte kitus” tokiu būdu įtikinant ją nenusižengti. Taip pat už tai, kad visiškai nepaisomas ir pamirštas teisingumo principas. Tačiau negalima paneigti tam tikrą šios koncepcijos aspektų, kaip ir to, kad pats bausmės egzistavimas turi tam tikrą poveikį visiems asmenims, kuriems baudžiamoji atsakomybė pagal įstatymus gali kilti. Toks poveikis pasireiškia tuomet, kai konkrečiam asmeniui atsiranda reali galimybė padaryti

⁴⁸ Фойницкий И. Я. *учение о наказании*. 2000, p. 58

⁴⁹ Крылова Н. Е. *уголовное право зарубежных стран*, p. 144

⁵⁰ Мицкевич А. Ф. *уголовное наказание*, Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс 2005, p. 104

nusižengimą. Tuomet bausmės grėsmė individo psichikoje veikia kaip kontrargumentas, verčiantis apmąstyti ketinimą nusikalsti.

Nagrinėjant bendrosios prevencijos efektyvumą, svarbus momentas, į kurį reikia atsižvelgti yra skirtingos visuomenės grupės bei atskiri individai, taip pat kaip ir skirtingi nusikaltimai. Turėtų būti įvertinta, kad prevencinis poveikis gali skirtingai veikti priklausomai nuo nusikaltimo pobūdžio ir sunkumo. Griežta bausmė, gali sėkmingai padėti susilaikyti asmenis nuo nereikšmingų nusikaltimų, tačiau gali pasireikšti visai kitoks prevencijos poveikis sunkiuose nusikaltimuose, tokiuose kaip nužudimas ar plėšimas. Taip pat šis poveikis skirtingai pasireiškia tarp atskirų individų, kaip ir tarp skirtingų visuomenės grupių. Tai priklauso nuo susiformavusios vertybių sistemos, pavyzdžiui visuomenės sluoksniuose, kur vyrauja nusikalstamumas, labiau gali būti vertinama nusikaltimo padarymo galimybė, nei susilaikymas nuo to, dėl susiformavusio požiūrio į nusikaltėlius ir pačią nusikalstamą veiką, kaip į garbingą dalyką. Be to priklausmonai nuo individo asmenybės ir aplinkybių, norimam rezultatui vienais atvejais pakanka svelnesnės bausmės, kitais gi ji nebus pakankama priežastimi nedaryti pažeidimų (pavyzdžiui autobuso vairuotojui, kurio pragyvenimo šaltinis tiesiogiai susijęs su vairavimo teise, tokios teisės atėmimas būtų pakankama priežastimi susilaikyti nuo netinkamo elgesio, tuo tarpu kitam asmeniui, kuris visiškai nevairuoja, tokia bausmė greičiausiai nepasirodys pakankamu pagrindu nepažeisti įstatymų).

Sulaikymo nuo nusikalstamų veikų darymo tikslas tam tikra prasme kertasi su bausmės individualumo principu, reiškiančiu, kad bausmė yra poveikio priemonė taikoma, tik nusikalstamą veiką padariusiam asmeniui. Tačiau bendroji prevencija, kaip tam tikras poveikis, nėra nukreipta būtent į tą asmenį kuriam bausmė taikoma, taigi neturėtų būti priemone sulaikyti kitiems asmenims. Tokia situacija sprendžiama teiginiu, kad netgi jeigu bendroji prevencija ir nėra bausmės tikslas, tačiau negali būti paneigiama bauginamoji bausmės prigimtis⁵¹.

Kadangi baudžiamuosiuose įstatymuose įtvirtintos sankcijos ir pats bausmių taikymas kaip bendroji prevencija neužkerta kelio nusikaltimams, skiriama kita bausmės tikslų grupė, nukreipta į asmenis, padariusiems nusikalstamą veiką. Jei priskiriami tokie tikslai: nubausti nusikalstamą veiką padariusį asmenį, atimti ar apriboti nuteistam asmeniui galimybę daryti naujas nusikalstamas veikas, bei paveikti bausmę atlikusius asmenis, kad laikytųsi įstatymų ir vėl nenusikalstų. Visi šie tikslai sudaro specialiąją prevenciją, nes kaip ir minėta, yra skirti paveikti būtent nusikaltusį asmenį.

⁵¹ Lietuvos respublikos Baudžiamojo kodekso komentaras, bendroji dalis, Vilnius, 2004, p. 265

Asmens, padariusio nusikalstamą veiką nubaudimo tikslas, tiesiogiai atspindi bausmės esmę (nubausti asmenį, kaltą baudžiamojo nusižengimo ar nusikaltimo padarymu). Kriminalinė bausmė apskritai negalima be šio elemento ir yra būtina kiekvienai bausmės rūšiai, tuo pačiu nubaudimas išskiria kriminalinę bausmę iš kitų teisės šakų atsakomybės.

Nubaudimas reiškia tam tikrų negatyvių išgyvenimų, nepatogumų, nepageidaujamų pasekmių sukėlimą kaltam nusikaltimo padarymu asmeniui. Kaip matyti, nubaudimas pripažystamas ir bausmės esme, ir taip pat iškeliamas kaip bausmės paskirtis. Tačiau toks tikslas turi būti aiškinamas kompleksiskai su kitais bausmės tikslais, ir suprantamas kaip priemonė jiems pasiekti. Nes kitu atveju fizinių kančių sukėlimas, žmogaus garbės ir orumo žeminimas taip pat galėtų būti vertinami kaip pageidaujami rezultatai. Nubaudimo įtvirtinimo įstatyme reikšmė labiausiai pasireiškia per bausmių sistemoje numatytą laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę, kadangi tokiu atveju nėra skiriamas bausmės efektyvumo kriterijus⁵².

Nagrinėjant nubaudimo tikslą reikšminga prisiminti yra *atpildo teorija*, kurios esmė glūdi seniausiose bendruomeninėse santvarkose, kur nukentėjusieji ir jų šeimos galėjo patys taikyti baudžiamąsias priemones, nusikaltimą jų atžvilgiu padariusiam asmeniui. Toks veikimas buvo paremtas kerštu, kai nukentėjusysis galėjo atsilyginti tokiu pačiu ar panašiu “blogu”, skriaudą padariusiam asmeniui. Šioje pirmapradžėje bausmės formoje nebuvo vietos tokiems klausimams kaip jos ryšys su padarytu pažeidimu, ar ja siekiami tikslai. Tai buvo iškart vykdomas aktas, pasirenkant priemones ir sukeliama žalą, kaip bausmę, pagal tuo metu esamas galimybes⁵³. Tokią tvarką atspindėjo Taliono principas, kurio esmę vaizdžiai išreiškia gerai žinoma frazė: “dantis už dantį, akis už akį”. Be to juo buvo įtvirtintos adekvatumo tarp padaryto pažeidimo ir keršto ribos. Sankcionavus tokius veiksmus šis paprotys tapo taliono teise⁵⁴.

Ši teorija nebėra labai reikšminga, tačiau nors ji ir skamba kaip senovės laikų palikimas, atrodo nesuderinama ir nepriimtina su šių laikų baudžiamąja politika ir požiūriu į bausmę apskritai, bet istoriškai tai buvo vienas svarbiausių pagrindų bausmei ir jos tolimiasniam vystimuisi. Be to šios teorijos idėjos davė pradžią tokiems esminiams principams kaip bausmės atitikimo padarytam nusikaltimui (proporcingumo principas), bausmės skyrimo galimumas tik kai yra padarytas nusikaltimas, už kiekvieną nusikaltimą turi būti paskirta bausmė⁵⁵. Todėl nors šios teorijos idėjos ir kritikuojamos daugelio

⁵² *Ibidem*.

⁵³ Фойницкий И. Я. *учение о наказании*. 2000, p. 64-66

⁵⁴ Maksimaitis M. *Užsienio teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 1998. P. 21-22

⁵⁵ Švedas G. *Baudžiamosios politikos pagrindai ir tendencijos Lietuvos Respublikoje*, Vilnius, 2006, P. 71

teorijų šalininkų, visgi negalima neigti jos didžiulio indėlio į baudžiamosios teisės vystimąsi, todėl tikrai negali būti visiškai ignoruojama ir pamiršta.

Nubaudimas neturi savyje jokių kitų tikslų, nukreiptų į ateitį, ir susijusių su bausmės efektyvumu, todėl suprantamas kaip tam tikras atlygis asmeniui, pažeidusiam elgesio normas, siejamas su prigimtinio, primityvaus keršto troškimu. Todėl atpildas daugelio vėlesnių teorijų kritikuojamas kaip bausmės tikslas, tačiau gali būti aktualus kalbant apie mirties bausmę, ir netgi pripažystamas pakankamu pagrindu jai. Pavyzdžiui JAV Aukščiausiasis teismas yra pasisakęs, kad atpildo teorija, nors ir nėra vyraujanti ir pagrindinė, tačiau pateisina mirties bausmę išimtiniais atvejais, kaip vienintelis proporcingas atsakymas į padarytą labai žiaurų ir pavojingą nusikaltimą, kuris būtų priimtinas visuomenei. Atpildas aiškinamas kaip neišvengiama žmogaus prigimties dalis, o mirties bausme išreiškiamas moralinis nepasitenkinimas ir priešiškus tokiam nusikalstamam elgesiui. Be to, tokia bausmė pateisinama visuomenės poreikiais, ir jos pasitikėjimo teismine valdžia išlaikymu⁵⁶. Visuomenė nori matyti, jog už nusikaltimus yra baudžiama, taip išreiškiant nusikaltimų pasmerkimą, o ši bausmės koncepcija labiausiai ir geriausiai sudaro šį įspudį. Nors šiai vienintelei, skirtingai nuo kitų bausmės teorijų (prevencinių ir kitų), visiškai neaktualus bausmės efektyvumas, o tikslas suprantamas tik kaip jaučiamo ar numanomo teisingumo vykdymas, nesiekiant jokios prevencijos.

Dėl to ar nubaudimas turėtų būti laikomas bausmės paskirtimi, galima išskirti dvi mokslininkų nuomones. Autoriai, kurie nubaudimą pripažysta bausmės paskirtimi, visų pirma motyvuoja BK 41 straipsniu, kuriame įtvirtinta tokia bausmės paskirtis, antra, užduoda klausimą, kodėl bausmė vistiek skiriama, jei asmeniui nereikia pasitaisyti (pavyzdžiui nusikaltimai, padaryti dėl neatsargumo), kitas motyvas siejamas laisvės atėmimu iki gyvos galvos (ankščiau taip pat su mirties bausme), kur bausmei nesvarbūs efektyvumo kriterijai, taigi daroma išvada, kad tokiais atvejais vienintelis bausmės siekiamas tikslas – nubausti nusižengusį asmenį. Kita autorių pusė nubaudimą laiko tik bausmės esme, ir prie paskirties nepriskiria⁵⁷.

Tačiau nesvarbu ar laikysime nubaudimą bausmės paskirtimi ar ne, šiuolaikinėje baudžiamajoje teisėje jis neturėtų būti siejamas su kerštu. Žinoma dėl pačios savo prigimties nubaudimas gali būti suprantamas kaip tam tikras atpildas, už pavojingą, uždraustą elgesį. Šio tikslo pateisinimas glūdi teisingumo principo suvokime. Teisingumas yra vertybinė, o ne objektyvi kategorija, egzistuojanti kiekviename individe.

⁵⁶ Titus R. S.. *Crime and Criminology*. United States, McGraw-Hill Companies, Inc., 2000. P. 67-69

⁵⁷ Švedas G. *Baudžiamosios politikos pagrindai ir tendencijos Lietuvos Respublikoje*, Vilnius, 2006, p. 67

Visuomenei būdingas teisingumo supratimas pasireiškia atpildu, kaip atsakymu į padarytą “blogį”, kuo nusikaltimas sunkesnis, tuo tas atpildas turi būti griežtesnis⁵⁸. Atpildo, kaip teisingumo išraiškos supratimas yra žmogaus prigimties dalis, nors ir suprantama protu, tačiau vertinama intuityviai, dažniausiai nesigilinant į motyvacijos pagrindus, todėl šis visuomenės poreikis vertinamas atsargiai.

Visa tai įvertinus autoriaus nuomone darytina išvada jog bausmei yra būtinas ir pateisinamas tam tikras atpildo “atspalvis”, pasireiškiantis kaltininko nubaudimu, vien todėl kad visuomenė bausmę suvoktų deramai, matytų būtent kaip teisingumo įgyvendinimą, ir taip būtų išlaikytas pasitikėjimas valstybės vykdoma veikla.

Galimybės daryti naujas nusikalstamas veikas atėmimo ir apribojimo tikslas pasiekiamas taip pat asmens nubaudimu, taigi šis tikslas iš esmės nulemtas bausmės esmės sampratos. Paminėtina, kad nubaudimo elementas yra būdingas visoms bausmės be išimties, o galimybės daryti naujas nusikalstamas veikas atėmimas tik kai kurioms iš jų. Šis tikslas atspindi utilitarinių teorijų, tokių kaip Č. Lombrozo *galimybės padaryti nusikaltimą atėmimo teorijos* (dar vadinama antropologine), iškeltas idėjas apie bausmės prevencines funkcijas, sieki, kad nebūtų daromi nauji nusikaltimai ateityje. Jos esmė panaši į įbauginimo teoriją, tačiau skiriasi priemonės ir būdai, kuriais siekiama sulaikyti asmenis nuo nusikaltimų darymo.

Č. Lombrozo nebuvo pirmasis, pradėjęs kalbėti apie biologinę nusikaltimų padarymo kilmę, tačiau jis susistemino daugelį darbų, tokių mokslininkų kaip E. Feri ar R. Garofaldo, pats atliko tyrinėjimos ir paskelbė susitemintas išvadas, kurios ir tapo šios teorijos pagrindu.

Buvo teigiama, kad nusikalstamą žmogaus elgesį lemia tam tikri psichiniai ir socialiniai veiksniai, paveldėti ar įgyti biologiniai bruožai bruožai. Todėl tokių nusikalstamų bruožų turinčiam asmeniui jie turi būti neutralizuojami fiziniu poveikiu, taip atimant galimybę nusikalsti. Remiantis šiomis mintimis, baudžiamajai teisei buvo siūlomos naujos nusikaltimų prevencijos priemonės, tokios kaip sterilizacija, kastracija, atskirų kūno dalių amputacija, taip pat mirties bausmė, priklausomai nuo to, koks nusikalimas padarytas. Reikia paminėti kad, ne vienas šių siūlymų buvo priimti įvairiose šalyse (pavyzdžiui kastracijos bausmė buvo numatyta Vokietijos, Norvegijos, Danijos įstatymuose, sterilizacija įtvirtinta Jav, Šveicarijos baudžiamuosiuose įstatymuose⁵⁹), ir visgi didelio pritarimo nesusilaukė. O laikui bėgant, tokioms biologinio nusikalstamumo

⁵⁸ V. Piesliakas. *Lietuvos baudžiamoji teisė, 2 knyga*. Vilnius: Justitia, 2008, p. 210

⁵⁹ *Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis, 3-asis leid.*, Vilnius, 2001 p. 348

prigimties išvadoms nepasitvirtinus ir įrodžius, kad nėra tik nusiklteliams būdingų fizinių savybių, šios siūlomos prevencijos priemonės švelnėjo. Vėlesnių teoretikų, XX amžiaus pradžioje šios idėjos buvo praktiškai vieningai paneigtos, ir pripažintos nepagrystomis.

Ir visgi šiai teorijai visiškai nepasitvirtinus, ji turėjo tam tikros įtakos baidžiamajai teisei, ir tolimesniam jos vystimuisi. Ji suteikė pradžią bausmės individualizavimo idėjoms, pirmoji iškėlė mintis, teigiančias, kad bausmė turi būti skiriama atšvelgiant į nusikaltusio asmens potencialią grėsmę visuomenei, atsisakant klasikinio požiūrio, kad už vienodą nusikaltimą visi baudžiami vienodai⁶⁰. Taigi ši teorija pasižymi tuo, kad yra pirmoji, kuri didžiausią dėmesį skyrė ne bausmei, kaip poveikio priemonei už nusikaltimus, o pradėjo domėtis pačiu nusikaltusiuoju, jo asmenybe, elgesio priežastimis ir motyvacija, kaip tyrinėjimų objektu. To dėka smarkiai įpriekį pasistūmėjo tokie mokslai kaip kriminologija (Č. Lombrozo laikomas moderniosios kriminologijos pradininku), juridinė psichologija.

Šiuo metu praktiškai šis tikslas didžiausia apimtimi įgivendinamas arešto (BK 49 straipsnis), terminuoto laisvės atėmimo (BK 50 straipsnis), laisvės atėmimo iki gyvos galvos (BK 51 straipsnis) bausmių taikymu, taip pat ir kitomis bausmių rūšimis, viešųjų teisių atėmimu (BK 44 straipsnis), teisės dirbti tam tikrą darbą arba užsiimti tam tikra veikla atėmimu (45 straipsnis), bei iš dalies laisvės apribojimu (48 straipsnis). Taigi aptariamas tikslas pasiekiamas sudarant tam tikras fizines (bausmės, susijusios su laisvės apribojimu) ar teises (teisės dirbti tam tikrą darbą ar užsiimti tam tikra veikla atėmimas) kliūtis, trugdančias naujai nusikalstamai veikai padaryti⁶¹.

Sekantis tikslas, įtvirtintas baudžiamajame įstatyme *paveikti bausmę atlikusius asmenis, kad daugiau nenusikalstų ir laikytusi įstatymų*. Šis tikslas taip pat labai aiškiai išreiškia specialiosios prevencijos esmę. Jis įgivendinamas asmens teisių ir laisvių atėmimu bei suvaržymu, taip pat specialiųjų pareigų nustatymu, taip atimant galimybę daryti naujas nusikalstamas veikas ir kitų individualizuotų pataisymo priemonių taikymu, jomis bausmės atlikimo metu siekiant paveikti asmenį taip, kad jis ir atlikęs bausmę nebepažeidintų įstatymų, ir savo gyvenimo tikslų siektų keliais, neprieštaraujančiais įstatymams⁶².

Šis tikslas daugiausia pagrystas *reabilitacijos bausmės teorijos* idėjomis, ir vertinamas kaip pažangus, nes pagal jas, valstybė nuteistajam asmeniui taiko tik pozityvias poveikio priemones, kurios be to yra parenkamos atsižvelgiant į nuteistojo

⁶⁰ Drakšas R. *Baudžiamoji atsakomybė ir jos realizavimo formos*. Vilnius: Justitia 2008, p. 105

⁶¹ Lietuvos respublikos Baudžiamojo kodekso komentaras, bendroji dalis, Vilnius, 2004, p. 265

⁶² Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis, 3-asis leid., Vilnius, 2001 p. 353

asmenybę, ir taip pat yra skirtingos kiekvienai bausmės rūšiai. Taigi tos pozityvios poveikio priemonės pavyzdžiui skyrus laisvės atėmimo bausmę yra bausmės režimas, darbas, profesinis bei bendrasis lavinimas, socialinė rehabilitacija. Butent tokiomis priemonėmis bausmės atlikimo metu siekiama išmokyti nuteistą asmenį gyventi ir siekti tikslų nenusikalstant, parodyti jog nusikalstamas elgesys yra nepriimtinas nei visuomenei, kurioje jis gyvena, nei jam pačiam.

Todėl Reabilitacijos teorija gali būti apibūdinama kaip nusikaltėlio “pataisymo” teorija. Per tai atsiskleidė naujas bausmės suvokimas, kad pagrindinis tikslas yra nusikaltusį ne nubausti, o perauklėti. Tai laikoma vieninteliu pagrindiniu ir pateisinančiu bausmės egzistavimą tikslu.

Nusikaltęs asmuo turi būti peveikiamas taip, kad jis daugiau nepažeidintų taisyklių naudojant tik tokias priemones kaip auklėjimas, bendrasis lavinimas, psichologinė terapija ir panašios, tuo labiausiai skiriantis nuo anksčiau susiformavusių teorijų, siekiančių to paties tikslo, tačiau visiškai priešingais negatyviais metodais. Tokiais būdais buvo stengiamasi įskiepyti nusikaltusiems asmenims gerus įpročius, reikalingus tinkamam gyvenimui visuomenėje, įpratinti ir išmokyti sąžiningo darbo, kuris padėtų gyventi nenusikalstant atlikus bausmę. Taip pat ji pasižymi tuo, kad taikomas poveikio priemonės stengiamasi kuo labiau individualizuoti, atsižvelgiant į nusikaltusio asmens savybes.

Laikantis šios doktrinos baudžiamoji teisė neturi nukreipti bausmės nei išimtinai į visuomenę, nei tik į patį nuteistąjį, šie abu interesai sujungiami teigiant, kad didžiausia nauda visuomenei pasiekama, suteikiant naudą pačiam nuteistajam, auklėjant jį tinkamo socialinio gyvenimo dvasia, ir išmokant bei suteikiant galimybę gyventi sąžiningą bei dorą gyvenimą, bausmę atlikus.

Tačiau čia susiduriama su tam tikromis problemomis. Negalima žinoti kiek asmeniui prireiks laiko, kad jis pasitaisytų ir pritaikius atitinkamas poveikio priemones nebenusikalstų, o ši koncepcija grindžiama teiginiais, kad įmanoma nuspėti kada nuteistasis jau yra pasirengęs gyventi nebenusikalstant, ir perauklėjimo priemonės jam taikyti nebereikalingos. Tačiau skiriant bausmę teismas negali tiksliai žinoti kiek laiko prireiks konkrečiam asmeniui, kad jis pasitaisytų, o iš to kyla neapibrėžto termino bausmės skyrimo galimybė. Šios koncepcijos taikymo pavyzdžiu gali būti XX amžiuje antroje pusėje JAV vykdyta baudžiamoji politika, kuri buvo orientuota šia kryptimi. Bausmių sistema buvo sudaryta taip, kad laisvės apribojimas asmeniui turėjo būti taikomas tol, kol nebus nuspręsta, kad asmuo jau pasitaisė ir yra pasirengęs grįžti į visuomenę, bei daugiau nenusikalsti. To pasekoje kilo kitų problemų, susijusių su

nuteistųjų nepasitenkinimu, administracijos savivale nustatant paleidimo terminus, kylančiomis psichologinėmis problemomis, nes kalintiems nebuvo galima žinoti kiek laiko dar truks bausmė, be to jos dažnai trukdavo ilgiau, nei esant apibrėžtam terminui. Visa tai lėmė bausmių sistemos ir siekiamų tikslų pertvarkymą, tiksliau apibrėžiant bausmes, atsižvelgiant į padaryto nusikaltimo sunkumą bei teisiomojo asmenybę, siekiant atimti galimybę daryti naujas nusikalstamas veikas, įbauginti, teisingai nubausti⁶³.

Taip pat nemažiau svarbus ir įdomus faktas į kurį reikia atsižvelgti, yra tai, kad ne visi individai, padarę nusikaltimą būtinai nusikalsta pakartotinai ir tampa recidyvistais, nors jiems ir netaikomos jokios perauklėjamosios priemonės, taip pat kaip ir reikia sutikti, kad yra asmenų kurie nusikals vėl ir vėl, netgi panaudojus jų pataisymui visas įmanomas priemonės. Taigi esant tokiai situacijai, kaltės klausimas nagrinėjamas teismų, praktiškai turėtų būti pakeistas klausimu apie spėjamą teisiomojo elgesį ateityje. Tokiu atveju kyla bent dvi nelogiškos išvados: bausmė turėtų būti taikoma asmenims, dar net nepadariusiems nusikaltimo, tačiau galintiems taip pasielgti, bei antra, tektų palikti nenubaustus, tokius asmenis, kurie būtų pripažinti nepataisomais, ir kuriems nėra prasmės taikyti tokias priemonės, bei tokius asmenis, kurie nors ir nusikalto, tačiau pripažystama, kad perauklėjamojo poveikio priemonės jiems nėra būtinos, tam kad daugiau nenusikalstų⁶⁴.

Yra pagrįstų nuomonių, abejojančių per plačiais, baudžiamajai teisei keliamais tikslais ir jų įgyvendinimo galimybėmis, tokiais kaip asmens perauklėjimas, nes tai yra daug didesnis darbas ir ilgesnis procesas, kurį per visą žmogaus gyvenimą įgyvendina įvairios institucijos (mokyklos ir panašiai). Moralinis žmogaus perauklėjimas, tai ne artimiausio laiko, skiriamo bausmės atlikimui, klausimas. O tokie iškeliami utopiniai tikslai tik nukreipia neteisinga linkme bausmių vykdymo institucijas nuo realių užduočių, ir taip tik mažina efektyvumą⁶⁵. Todėl šios teorijos keliamų idėjų įgyvendinimui visiškai pakanka pasiekti, kad asmuo atliekant skirtą bausmę suprastų, jog daryti nusikaltimus yra negerai, ir reikia laikytis įstatymų, nekalbant apie tokių vertybių kaip pagarba kitam žmogui, visuomenei, sąžiningam darbui, tradicijoms ir panašiai, įskiepijimą⁶⁶.

Taigi nors ir kyla nemažai diskusijų ir klausimų dėl šios koncepcijos keliamų minčių, ji yra pati naujausia tarp bausmių teorijų, ir dauguma civilizuotų valstybių šiuo metu savo baudžiamąją politiką orientuoja būtent šia linkme⁶⁷.

⁶³ Drakšas R. *Baudžiamoji atsakomybė ir jos realizavimo formos*. Vilnius: Justitia 2008, p 108

⁶⁴ Фойницкий И. Я. *учение о наказании*. 2000, p. 63-64

⁶⁵ Игнатов А. Н. *Уголовное право россии. Общая часть, том 1*, 2005, p. 342

⁶⁶ Мицкевич А. Ф. *уголовное наказание*, Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс 2005, p. 110-114

⁶⁷ *Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis, 3-asis leid.*, Vilnius, 2001 p. 348-349

Teisingumo principo įgivendinimo tikslas priklauso trečiai tikslų grupei, ir skirtas tik teismui. Visų pirma reikia paminėti, kad šis tikslas baudžiamajame kodekse yra naujas, lyginant su senuoju (1961 metų) Lietuvos baudžiamuoju kodeksu, kuriame toks siekis nebuvo įtvirtintas kaip bausmės paskirtis⁶⁸.

Teisingumas yra bendrasis visų teisės šakų principas, tai vienas svarbiausių, jei ne pats svarbiausias, ne tik baudžiamosios teisės, bet ir visos teisės principas, kadangi pats teismas ir jo vykdoma veikla suprantama kaip teisingumo vykdymas, tai yra įtvirtinta konstituciniu lygiu⁶⁹ Lietuvoje, tiek ir įvairiuose tarptautiniuose dokumentuose, štai tarptautiniame pilietinių ir politinių teisių pakte įtvirtinami įvairūs pagrindai deklaruojamam teisingumo principo įgivendinimui, nustatant jog visi asmenys prieš teismus yra lygūs, ir turi teisę į viešą bylos nagrinėjimą, nešališkame, kompetetingame ir nepriklausomame teisme, įtvirtinama ir skirtingų asmenų kategorijų skirtingo teisinio reguliavimo galimybė, nepaneigiant pačio teisingumo, visų lygybės prieš įstatymą ir kitų principų⁷⁰. Taigi teisingumo principo įgivendinimas visų pirma suponuoja pareigą laikytis tarptautiniuose ir nacionaliniuose dokumentuose įtvirtintų nuostatų.

Baudžiamojoje teisėje teisingumo įgivendinimas įgyja specifinių bruožų. Tuos išskirtinius požymius nulemia visi anksčiau aptarti tikslai, kurie užtikrina individualizuotos ir tinkamos bausmės paskyrimą nusikaltusiam asmeniui. Šia prasme analizuojant teisingumo principą, jis vaizdžiai tariant galėtų būti suvokiamas kaip talpinantis savo turinyje dvi paraleles linijas, priklausančias viena nuo kitos, tam tikrais atvejais susikertančias ir įtakojančias viena kitą. Viena iš jų būtų įstatymų leidėjo priimami baudžiamieji įstatymai, ir jo pozicija. O antra – praktinis jų taikymas ir įgivendinimas skiriant bausmes, bei vienodos praktikos kūrimas. Taigi pirmiausia yra teisingas baudžiamasis įstatymas, kuris sudaro sąlygas vienodai teisminei praktikai.

Reiškia teisingumo pagrindu yra teisėkūra, kurios veikla susideda iš tam tikrų pavojingų poelgių pagrysto kriminalizavimo ir pripažinimo nusikalstamomis veikomis, teisingų bausmių nustatymo ir jų įtvirtinimo sankcijose už tokių veikų padarymą, bausmių skyrimo taisyklių formavimo. Šios įstatymų leidėjo veiklos pagrindu teismas kiekvienu individualiu atveju turi turėti galimybę paskirti teisingą bausmę.

⁶⁸ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). Valstybės žinios. 1961, Nr. 18-147 (Negalioja nuo 2003-05-01), 21 straipsnis.

⁶⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucija. Valstybės žinios, 1992 Nr. 33-1014, 109 straipsnis

⁷⁰ 1966 m. gruodžio 19 d. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. Valstybės žinios, 2002, Nr. 77-3288, 14 straipsnis

Įstatymų leidėjas neapsiriboja formaliuoju teisingumu, (teigiančiu, jog analogiški nusikaltimai, padaryti analogiškoms sąlygomis, turi būti baudžiami analogiškai⁷¹) todėl įstatymų kūrimo procese skirtingoms asmenų kategorijoms gali nustatyti skirtingą teisinį reguliavimą, vadovaujantis tam tikra vertybių sistema, pagal kurią atsižvelgiama į skirtingus visuomenės narius, jų galimybes, kylančių padarinių teisingumą, pritaikius normos laikymosi užtikrinimo poveikio priemones vienai ar kitai asmenų grupei, ir taip nepaneigiančio teisingumo principo⁷². Konstitucinio teismo taip pat yra išaiškinta, kad įstatyme nustatytų bausmių teisingumą suponuoja prigimtinio teisingumo principas, be to valstybės taikomos poveikio priemonės turi būti adekvačios nusikalstamai veikai ir bausmės paskirčiai pasiekti⁷³. Taigi visa tai atspindi minėto pavyzdžio pirmąją teisingumo turinio liniją.

Kita teisingumo turinio pusė yra teismų veikla nagrinėjant baudžiamąsias bylas bei skiriant bausmes už nusikalstamas veikas. Teismas įvykdo teisingumą paskirdamas teisingą bausmę, atsižvelgiant į padarytos nusikalstamos veikos sunkumą, ypatumus, kaltininko asmenybę, bei nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo padarymo subjektyvius požymius⁷⁴. Taigi tokiu būdu, taikant įstatymus pagal įstatymų leidėjo išreikštą valią ir suteiktą tam tikrą laisvę, yra praktiškai įgyvendinama valstybės baudžiamosios politikos strategija, nustatyta baudžiamaisiais įstatymais.

Įstatymų leidėjas ne bereikalo teismui suteikia tam tikrą veiksmų laisvę parenkant nusikaltusiems asmenims bausmes. Kadangi kaip jau minėta, teisinga bausmė yra tokia, kurią skiriant atsižvelgiama į visas reikšmingas aplinkybes, tokias kaip nusikaltusiojo asmenybė ir kitas, kurios kiekvienoje situacijoje yra individualios, tik tam konkrečiam atvejui būdingos, ir praktiškai labai retai pasikartojančios visa apimtimi. Būtent todėl įstatymų leidėjas suteikia teismui teisę ir laisvę vertinti kiekvieną nusikalstamą veiką konkrečiai, įvertinti kaltininko asmenybę, ir priimti individualizuotus sprendimus vadovaujantis teisingumo principu, atsižvelgiant į kiekvienos atitinkamos situacijos minėtus ypatumus. Iš esmės ši teismų laisvė įtvirtinta baudžiamojo kodekso 54 straipsnyje, numatančiame bendruosius bausmės skyrimo pagrindus, kur nustatytos

⁷¹ Piesliakas V. *Lietuvos baudžiamoji teisė*, 1 knyga, p. 101

⁷² Drakšas R. *Baudžiamoji atsakomybė ir jos realizavimo formos*. Vilnius: Justitia 2008, p 111

⁷³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. birželio 10 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 45 straipsnio (1998 m. Liepos 2 d. redakcija) ir 312 straipsnio 3 dalies (1998 m. vasario 3 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ („Valstybės žinios“, 2003, Nr. 57-2552). Taip pat dėl kitų poveikio priemonių proporcingumo, asmens teisių suvaržymo atitikimo siekiamiems tikslams, žiūrėti: Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 6 d. Nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Administracinių teisės pažeidimų kodekso 40 straipsnio pripažinimo netekusiu galios ir 251 straipsnio pakeitimo įstatymo 1 ir 2 straipsnių, Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo 27 straipsnio 5 dalies, 50 straipsnio 3 ir 9 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ Valstybės žinios, 2000, Nr. 105-3318.

⁷⁴ Piesliakas V. *Lietuvos baudžiamoji teisė*, 1 knyga, p. 102

aplinkybės, kurias teismas turi įvertinti ir atsižvelgti, skirdamas konkrečią bausmę pagal specialiosios dalies straipsnio, nustatančio baudžiamąją atsakomybę už padarytą nusikalstamą veiką, sankciją⁷⁵. Priešingu atveju, jeigu teismui nebūtų suteikiama jokia veiklos laisvė, valstybė turėtų numatyti ir įtvirtinti visas galimas aplinkybes ir situacijas, o tai yra praktiškai neįmanoma kad ir nuolat papildant baudžiamuosius įstatymus, taip pat nustatyti tiksliai apibrėžtas sankcijas bei bausmių skyrimo taisykles.

Taigi teismui suteikta erdvė skirti konkrečias bauses, visapusiškai vertinant ir atsižvelgiant į reikšmingas bylos aplinkybes yra skirta būtent teisingumo vykdymo tikslais, todėl pati teismo laisvė neturėtų būti tapatinama su teisingumu. Šioje vietoje paminėtinas ir proporcingumo principas, kuris glaudžiai siejasi su teisingumo įgyvendinimu. Bausmės rūšis ir jos dydis turi būti proporcinga teisės pažeidimui, turi atitikti visuotinai svarbius ir teisėtus tikslus, ir neturi varžyti asmens labiau nei būtina tiems tikslams pasiekti. Adekvatumas principas kaip teisingumo sąlyga taip pat aiškiai numatyta jau minėtame Konstitucinio Teismo 2003 m. Birželio 10 d. Nutarime⁷⁶. Taigi šiai nuotatai įgyvendinti teismams taip pat reikalinga tam tikra laisvė, suteikianti galimybę skirti bausmę, adekvačią padarytam pažeidimui, nes įstatymų nustatytas proporcingumas nusikalstamų veikų pavojingumui dažniausiai yra realityvus, nustatant sankcijas vadovaujamosi politiniais, ideologiniais, materialiniais ir kitais kriterijais⁷⁷.

Tačiau remiantis vien tuo, tampa įmanoma tokia situacija, kai analogiškų aplinkybių bylos skirtingų teisėjų bus nagrinėjamos ir išsprendžiamos skirtingai, pasiteisinant įstatymo suteikta laisve. Todėl aptariant teisingumo principo įgyvendinimą teismo veiklos aspektu, svarbus yra dar vienas elementas, tai – vienodos baudžiamosios teismų praktikos siekis. Tai gali būti pasiekta visišku teismų laisvės suvaržymu, bet kaip jau aptarta, šis kelias nėra priimtinas teisingumo įgyvendinimui, todėl kitos priemonės, padedančios siekti teisingumo, teismų praktikos vienodinimo aspektu yra įvairių apibendrinimų ir metodinių nurodymų baudžiamosios politikos klausimais rengimas, teismų praktikos analizė. Šis teisingumo įgyvendinimo aspektas yra siejamas su Lietuvos Aukščiausiojo Teismo veikla, kuriam Lietuvos Respublikos teismų įstatymu⁷⁸ yra pavesta formuoti vienodą teismų praktiką aiškinant ir taikant įstatymus ir kitus teisės aktus. Šis teismas analizuoja ir apibendrina teismų praktiką skiriant bausmes, teikia vadovaujamuosius išaiškinimus, metodines bausmių skyrimo rekomendacijas, priimamais precedentais gali patikslinti baudžiamosios normos turinį nekeičiant jos emės, taip

⁷⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). Valstybės žinios. 2000, Nr. 89-2741, 54 straipsnis

⁷⁶ Cit. op. 56

⁷⁷ Drakšas R. Bausmė: bendrosios teorinės problemos. Teisė, Nr. 52, Vilnius, 2004

⁷⁸ Lietuvos Respublikos teismų įstatymas, Valstybės žinios, Nr. 46-851, 23 straipsnis, 2 dalis

sudarant sąlygas tiksliau pritaikyti įstatymą. Šiomis priemonėmis siekiama išlaikyti baudžiamosios politikos kryptingumą, užtikrinti teisingumo principo įgyvendinimą, siekiant, kad nebūtų priimami skirtingi sprendimai analogiškose bylose, naudojantis teismams suteikta laisve, tačiau tuo pačiu negalima paneigti būtinybės bausmę kiekvienu atveju individualizuoti, atsižvelgiant į tai kokia saugoma vertybė pažeista, kokie padariniai kilo, bei į patį asmenį, jo pavojingumą ir asmenybę, nes toks per intensyvus vienodinimas, atspindintis siekį, kad už panašias veikas, padarytas analogiškais aplinkybėmis ir esant panašioms kaltininko asmenybę apibūdinantiems požymiams turi būti baudžiama vienodai, gali taip pat apriboti bausmės individualizavimo galimybes. Taigi teisingumo principo įgyvendinimas teismų veiklos lygmeniu gali būti sąlyginai dalijamas į baudžiamųjų bylų nagrinėjimą ir bausmių skyrimą, atsižvelgiant į visas bylai reikšmingas aplinkybes, bei į vienodos teismų praktikos kūrimą.

Teismas, taikydamas baudžiamuosius įstatymus, visų pirma turi nustatyti ar jų reikalavimai ir draudimai nepažeidžia asmenų prigimtinių teisių ir laisvių, ar nepažeidžia Konstitucijos ar tarptautinių teisės aktų reikalavimų, taip pat įvertinti ar baudžiamojo įstatymo įtvirtinta sankcija leidžia individualizuoti ir skirti teisingą bausmę. Visa tai svarbu ir reikalinga, kadangi įstatymų leidėjo priimtas įstatymas nebūtinai savaime yra teisingas. Įstatymų leidėjas ne visuomet tiksliai sugeba išreikšti savo tikrąją valią, gali būti nustatytos neadekvačios sankcijos, neleidžiančios paskirti teisingos bausmės, arba pati norma gali neatitikti Konstitucijos ir kitų teisės aktų, ir taip pažeisti asmenų teises ir laisves, tai patvirtina ir daugybė nuolat priimamų baudžiamųjų įstatymų pakeitimų.

Šiuo atveju svarbus teisingumo ir teisningumo atskyrimas. Teismas gali priimti teisėtą ir nešališką sprendimą laikantis nustatytų baudžiamųjų teisės normų reikalavimų, nors jos ir prieštarautų teisningumui, tačiau tokiu atveju skiriama bausmė negali būti teisinga, nes pati teisės norma, kurios pagrindu priimamas sprendimas yra neteisinga. Vadinas teisėtumas dar nereiškia teisningumo. Paminėtina, kad toks teisėtumo ir teisningumo sugretinimas buvo būdingas sovietinei baudžiamosios teisės doktrinai. Taigi šios savokos nors ir nėra tapačios, tačiau susijusios glaudžiais ryšiais, viena nuo kitos priklauso ir papildo, todėl bausmei turi būti būdingas tiek teisėtumas tiek teisningumas⁷⁹.

Taigi būtent dėl to, jog teismui svarbus ne tik sprendimo teisėtumas, bet ir teisningumas, yra įtvirtinta galimybė kilus pagrystų abejonių ar įstatymas atitinka Konstitucijos nuostatas, kreiptis į Konstitucinį teismą išaiškinimo ar konkreti įstatymų leidėjo įtvirtinta norma neprieštarauja Konstitucijai. Prisimenant pradžioje minėtą teisningumo palyginimą su linijomis, šioje vietoje jas būtų galima vaizduoti kaip

⁷⁹ Drakšas R. *Baudžiamoji atsakomybė ir jos realizavimo formos*. Vilnius: Justitia 2008, p 114

susikertančias, nes iškyla tam tikras konfliktas tarp pirmosios linijos, kaip įstatymų leidėjo, ir teismo veiklos, kuri negali būti tinkamai vykdoma, dėl priimto įstatymo neatitikimo teisingumo principui, tokie susikirtimai ir yra sprendžiami Konstitucinio teismo.

Esant tokiai situacijai, kai pagal įstatymų leidėjo įtvirtintą BK specialiosios dalies straipsnio sankciją negali būti paskirta teisinga ir individualizuota bausmė nusikaltusiam asmeniui, teismas gali skirti švelnesnę negu įstatymo numatyta bausmę⁸⁰. Šia nuostata valstybė, kaip įstatymų leidėjas, įtvirtina savo teigiamą požiūrį į bausmės individualizavimą, konkrečių bylos aplinkybių bei kaltininko asmenybės nustatymo svarbą teisingam bausmės skyrimui, ir įtvirtina galimybę esant atitinkamiems pagrindams ir išimtinėms aplinkybėms, motyvuotai paskirti mažesnę bausmę arba švelnesnę jos rūšį už padarytą nusikalstamą veiką, negu numatyta straipsnio, draudžiančio tokią veiką, sankcijoje. Pažymėtina kad, gali būti skiriama tik švelnesnė bausmė už sankcijoje numatytą minimalią bausmę, tačiau griežtesnė bausmė tiek pagal šią nuostatą tiek apskritai, skiriama negali būti jokiais atvejais. Teismas kiekvienu atveju turi nurodyti kokios yra tos išimtinės aplinkybės ir pagrindai, dėl kurių sankcijoje numatytos bausmės skyrimas už tos nusikalstamos veikos padarymą, būtų akivaizdžiai prieštaraujantis teisingumui⁸¹. Ši nuostata taikoma tik išimtiniais atvejais, kai bausmė aiškiai prieštarauja teisingumo principui netgi tuomet, kai yra pritaikyti visi kiti bausmės skyrimą reglamentuojantys ir bausmę leidžiantys švelninti straipsniai. Šios nuostatos prasme vertinti teisingumo turinį taip pat palikta laisvė teismams.

Taigi baudžiamųjų įstatymų taikymas ir teisingumo principo įgyvendinimas turi užtikrinti visapusišką baudžiamaisiais įstatymais ginamų gėrių apsaugą, bei proporcingą, nuolatinį ir teisingą atsaką šių gėrių pažeidimus, taip įtvirtint šių baudžiamųjų teisės normų laikymosi būtinumą⁸². Šią išvadą puikiai iliustruoja Konstitucinio Teismo suformuluota mintis: “negalima teigti, kad visuomenė yra teisinga ir humaniška, jeigu nusikaltėliai gali elgtis laisviau negu žmonės, kurie laikosi įstatymo reikalavimų”⁸³.

⁸⁰ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). Valstybės žinios. 2000, Nr. 89-2741, 62 straipsnis

⁸¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų senato 2003 m. birželio 20 d. nutarimas Nr. 40 “Dėl teismų praktikos taikant Baudžiamojo proceso kodekso normas, reglamentuojančias nuosprendžio surašymą. Teismų praktika, 2003, Nr. 19, p. 206.

⁸² Lietuvos respublikos Baudžiamojo kodekso komentaras, bendroji dalis, Vilnius, 2004, p. 267

⁸³ Konstitucinio Teismo 1993 m. gruodžio 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 148 straipsnio antrosios dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 93 straipsnio 1 ir 2 punktų atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ („Valstybės žinios“, 1993, Nr. 70-1320).

TEISTUMAS KAIP BAUDŽIAMOSIOS ATSAKOMYBĖS REALIZAVIMO FORMA

Nagrinejamai darbo temai vienas svarbiausių klausimų, į kurį pirmiausia reikia atsakyti: ar yra teistumas baudžiamosios atsakomybės realizavimo dalis, kaip viena iš jos realizavimo etapų. Baudžiamosios teisės teorijoje egzistuoja dvi nuomonės šiuo klausimu, ir gali būti išskiriamos tokios pozicijos:

- pirmoji pozicija teistumo nelaiko baudžiamųjų teisinių santykių dalimi, taigi ir baudžiamosios atsakomybės dalimi. Ir teigia, kad šie teisiniai santykiai savaime pasibaigia asmeniui atlikus kaltinamuoju nuosprendžiu teismo paskirtą bausmę. Argumentuojant tuo, kad teistumas pats savaime nesukelia jokių baudžiamųjų teisinių apribojimų, įpareigojimų ar kitokių pasekmių asmeniui atlikus bausmę, jos vykdymą atidėjus, ar paleidus nuo bausmės atlikimo prieš terminą. Teistumas traktuojamas kaip baudžiamosios atsakomybės pasekmė, tačiau baudžiamajai teisei visiškai nesvarbi ir neturinti reikšmės jeigu nepadaromas naujas nusikaltimas, teistumui dar neišnykus. Ir tampa aktualus tik tuomet jeigu asmuo padaro naują nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą teistumo galiojimo laikotarpiu.
- Antroji nuomonė teistumą pripažysta baudžiamosios atsakomybės turinio dalimi ir teisinių santykių pasibaigimą sieja būtent su teistumo pasibaigimu ar panaikinimu įstatymų nustatyta tvarka. Taigi teisiniai santykiai tarp valstybės ir asmens, turinčio teistumą, dar egzistuoja. Nors teistumas ir nesukelia asmeniui jokių teisinių apribojimų, išplaukiančių iš baudžiamojo kodekso nuostatų, jeigu nepadaromos naujos nusikalstamos veikos, kadangi tokie teisių suvaržymai gali kilti tik iš bausmės, tačiau pripažystama, kad teistumas bendriausia prasme sukelia dvejopas pasekmes. Tai minėtas baudžiamąsias teises pasekmes, kylančias iš baudžiamųjų įstatymų nuostatų, ir kitas teises pasekmes, nesusijusias su baudžiamąja teise, kurios baudžiamosios teisės normų nereglamentuojamos, o kyla iš kitų teisės šakų nuostatų (civilinės, darbo ir kt.). Tokio pobūdžio apribojimai ir specifinė asmens padėtis egzistuoja tol, kol nepasibaigia teistumo galiojimo terminas, ar nepanaikinamas įstatymų nustatyta tvarka, nepriklausomai nuo to, padaromas naujas nusikaltimas ar ne.

Jau ir ankstesniuose skyriuose nagrinėjant baudžiamosios atsakomybės turinį buvo užsiminta, kad jį taip pat sudaro ir iš teistumo kylančios teisinės pasekmės, po bausmės atlikimo. Šio darbo autoriaus nuomone, pastaroji pozicija laikytina labiau pagrįsta, nes

teistumas, kaip tam tikra teisinė kategorija, galiojanti asmeniui, vienaip ar kitaip įtakoja jo elgesį po bausmės atlikimo, nes negalima paneigti, kad asmens psichikoje formuojamas tam tikras suvokimas dėl gresiančios griežtesnės baudžiamosios atsakomybės pakartotinai nusižengus teistumo laikotarpiu, antra, visi apribojimai, kylantys iš kitų teisės aktų taip pat riboja žmogaus teises ir laisves, todėl negalima nepripažinti teistumo poveikio, taigi ir toliau šiame darbe bus laikomasi pozicijos, jog teistumas yra baudžiamosios atsakomybės realizavimo forma.

Teistumo samprata

Teistumas – nuteisto už nusikaltimo padarymą asmens, kuriam įsiteisėjo teismo priimtas apkaltinamasis nuosprendis, teisinė padėties ypatybė, būdinga tam tikrą baudžiamajame įstatyme numatytą laiką, priklausomai nuo padaryto nusikaltimo sunkumo⁸⁴. Tokį teistumo apibrėžimą pateikia baudžiamojo kodekso komentaras. Panašiai nusakoma teistumo samprata ir baudžiamosios teisės vadovėlyje, kuriame teistumo sąlygojama, asmens teisinės padėties ypatybė, siejama su paskirtos bausmės atlikimu.

Taigi teistumas suprantamas kaip tam tikras asmens nuteisimo už nusikalstamą veiką (tik nusikaltimą) teismo apkaltinamuoju nuosprendžiu, juridinis faktas, bausmės atlikimo pasekmė, kaip baudžiamosios atsakomybės sąsaja. Ši teisinė kategorija būdinga tik baudžiamajai teisei, ir priskiriant ją prie baudžiamosios atsakomybės turinio elementų, teistumas yra dar vienas skiriamasis požymis, atskiriantis jį nuo kitų teisinės atsakomybės rūšių.

Analizuojant teistumo sąvoką baudžiamojoje teisėje, jis gali būti suvokiamas ir aiškinamas dviem prasmėmis:

1. Baudžiamojo kodekso 97 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta, kad teistais laikomi asmenys, nuteisti už nusikaltimo padarymą, įsiteisėjus apkaltinamajam teismo nuosprendžiui. Taigi teistumas šia prasme yra tiesiog nuteisimo apkaltinamuoju nuosprendžiu faktas.
2. Tačiau iš to pačio straipsnio 3 dalies darytina išvada, kad teistumas yra ne tik pats nuteisimo faktas, tačiau ir tam tikras laiko tarpas, trunkantis po apkaltinamojo nuosprendžio įsiteisėjimo ir bausmės atlikimo, priklausomai nuo padaryto nusikaltimo sunkumo⁸⁵.

Toks teistumo suvokimas nėra vien tik teorinė kategorija, tačiau turi ir tam tikrą praktinę reikšmę. Iš baudžiamajame kodekse ir komentare pateikto teistumo apibrėžimo

⁸⁴ Lietuvos respublikos Baudžiamojo kodekso komentaras, bendroji dalis, Vilnius, 2004, p. 502

⁸⁵ V. Piesliakas. Lietuvos baudžiamoji teisė, 2 knyga. Vilnius: Justitia, 2008, p.434

yra aišku, kad teistumas atsiranda tik asmenims, kurie nuteisti būtent už nusikaltimo padarymą, nepriklausomai nuo jo sunkumo ar tyčios formos. Tačiau asmeniui, kuris nuteistas įsiteisėjusiu teismo apkaltinamuoju nuosprendžiu, už baudžiamąjį nusižengimą (nepriklausomai kokia buvo tyčios forma) teistumo neužtraukia. Už padarytą baudžiamąjį nusižengimą bausmė skiriama taip pat kaip ir už nusikaltimą – apkaltinamuoju teismo nuosprendžiu. Kaip jau minėta ankščiau, teistumas taip pat suprantamas ir kaip asmens nuteisimo tokiu apkaltinamuoju nuosprendžiu faktas. Taigi išeitų taip, kad teistais laikomi visi asmenys, kuriems įsigaliojo teismo nuosprendis, nepriklausomai nuo to ar asmuo nuteistas už padarytą nusikaltimą, ar už baudžiamąjį nusižengimą. Tačiau tiek baudžiamajame kodekse tiek jo komentare nurodoma, kad teistumą, kaip sukeltą tam tikrus teisinius padarinius, po nuosprendžio įsiteisėjimo ar bausmės atlikimo turi tik asmenys, nuteisti už nusikaltimą. Už baudžiamąjį nusižengimą jokių teisinių pasekmių po bausmės atlikimo nekyla. Baudžiamoji atsakomybė ir baudžiamieji teisiniai santykiai visiškai išnyksta, ir nesvarbu ar padaromas naujas nusikaltimas ar baudžiamasis nusižengimas, šis jo prieš tai padarytas nusižengimas neturės jokios reikšmės naujai susikloščiusiems baudžiamiesiems teisiniams santykiams, kurie kiltų iš teistumo. Reiškia galima kalbėti apie tokių asmenų, nuteistų už baudžiamuosius nusižengimus, tam tikrą teistumą, kaip nuteisimo faktą. Tačiau baudžiamojo įstatymo prasme, reglamentuojančia teistumo terminus už skirtingo sunkumo nusikaltimus, ir iš to kylančias kitas baudžiamąsias teisinės pasekmes, teistumas, kaip tam tikrą laiką trunkanti teisinė kategorija (atlikus bausmę ar nuo jos atleidus), baudžiamiesiems nusižengimams netaikoma.

Taigi iš šios analizės išplaukia išvada, kad asmenims nuteistiems apkaltinamuoju teismo nuosprendžiu už baudžiamąjį nusižengimą, teistumas neužtraukiamas baudžiamojo kodekso 97 straipsnio prasme. Ir galima kalbėti tik apie tam tikrą teistumą, kaip patį nuteisimo faktą, kuris pats savaime jokių pasekmių nesukelia.

Apsibrėžus teistumo sampratą toliau bus nagrinėjamos iš jo kylančios baudžiamosios teisinės pasekmės, kurios kyla padarius naują nusikaltimą ir kitos teisinės pasekmės, galiojančios teistumo laikotarpiu.

Istorinė teistumo analizė

Lyginant su senuoju, 1961 metų baudžiamuoju kodeksu, teistumo koncepcija iš esmės pasikeitė. Šiame baudžiamajame įstatyme teistumas ir iš jo kylančios baudžiamosios teisinės pasekmės buvo įtvirtintos kitaip nei naujajame.

Visų pirma teistumas turėjo tiesioginę įtaką padaryto nusikaltimo kvalifikavimui per recidyvo ir pakartotinumą požymius, kurių pagalba buvo konstruojamos kvalifikuojančios nusikaltimų sudėtys. Tokiu būdu buvo siekiama sugriežtinti baudžiamąją atsakomybę asmenims, padariusiems kelis tapačius ar panašius nusikaltimus, taip pat pabrėžti didesnę nusikaltimo pavojingumą, kurį padarė toks asmuo. Pavyzdžiui šio kodekso 272 straipsnio plėšimo sudėtis buvo formuluojama pasinaudojant tiek pakartotinumą požymiu, kvalifikuotai nusikaltimo sudėčiai, tiek recidyvo požymiu – itin kvalifikuojančiai nusikaltimo sudėčiai, kurios subjektu turėjo būti asmuo, kuris nusikaltimo padarymo metu buvo pripažintas itin pavojingu recidyvistu. Dabartiniame baudžiamajame kodekse tokių kvalifikuojančių požymių kaip pakartotinumai ir recidyvas visiškai atsisakyta, dėl teistumo buvimo ar nebuvimo, padaryto nusikaltimo kvalifikavimas nesikeičia. Motyvuojant tuo, kad asmenį apibūdinančios savybės negali daryti įtakos pačio nusikaltimo pavojingumui. Kadangi tam tikra nusikalstama veika, padaryta vienokiu ar kitokiu būdu, yra vienodai pavojinga, nepriklausomai nuo to, kas ją padarė. Taigi nesvarbu ar nusikaltimą padarė pavojingas recidyvistas, ar iki tol niekada neteistas asmuo, nusikalstamos veikos kvalifikacija nesikeis. Antra, teistumas buvo įtvirtintas kaip baudžiamąją atsakomybę sunkinanti aplinkybė⁸⁶, ir atsižvelgiant į padarytų nusikaltimų pobūdį galėjo būti pripažintas sunkinančia aplinkybe arba ne.

Be šių ir kitų skirtumų, lyginant naują ir senąjį baudžiamuosius kodeksus, yra išlikę ir panašių nuostatų. Pavyzdžiui teistumas yra būtina sąlyga asmens pripažinimui pavojingu recidyvistu⁸⁷. Taip pat pagal senojo baudžiamojo kodekso 53 straipsnio 1 dalį negalimas atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės, kaltininkui ir nukentėjusiajam susitaikius, jeigu kaltininkas turi neišnykusį teistumą, atitinkamai naujame – 38 straipsnio 2 dalyje nurodyta, kad recidyvistas, ar pavojingas recidyvistas negali būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės šiuo pagrindu, taip pat jeigu asmuo jau anksčiau buvo atleistas kaip susitaikęs su nukentėjusiuoju asmeniu ir jeigu nuo susitaikymo momento iki

⁸⁶ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, Valstybės žinios. 1961, Nr. 18-147 (Negalioja nuo 2003-05-01), 41 straipsnis

⁸⁷ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). Valstybės žinios. 2000, Nr. 89-2741, 27 straipsnis

naujos veikos padarymo praėjo mažiau nei ketveri metai. Tokia pati nuostata galiojo ir 1961 metų kodekse, tačiau nebuvo nustatytas joks terminas, kuriam praėjus šis susitaikymo institutas būtų galimas vėl taikyti. O tai reiškia, kad lyg ir nebuvo jokio termino, kuriam suėjus, asmeniui vėl būtų galima pritaikyti atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės susitaikant galimybę.

Taigi istoriškai sulyginus senojo ir naujojo baudžiamųjų kodeksų nuostatas, susijusias su teistumu, darytina išvada, kad esminis pasikeitimas buvo nusikaltimų kvalifikavimo atsisakymas atsižvelgiant į teistumą, pasinaudojant recidyvo ir pakartotinumą požymiais formuojant kvalifikuotas nusikaltimų sudėtis, taip užtikrinant visų lygybės prieš įstatymą principo įgyvendinimą, nors tokios praktikos buvo laikomasi ilgus metus⁸⁸. Tačiau iš esmės teistumas tiek pagal senąją tiek pagal naująją kodeksus liko kaip asmenybę ir jos pavojingumą nusakantis požymis, pats savaime nesukeliantis įtvirtintų baudžiamųjų teisinių pasekmių, taigi teistumo prasmė ir tikslai iš esmės liko nepakitę, tiesiog įtvirtintas skirtingas šių padarinių įgyvendinimas.

Teistumo teisinė reikšmė

Teistumo sukeltos teisinės pasekmės pagal jų pobūdį gali būti skirstomos į dvi pagrindines grupes⁸⁹:

1. **Baudžiamosios teistumo teisinės pasekmės.** Jos pasireiškia tik padarius naują nusikaltimą. Taigi šie baudžiamieji padariniai tam tikra prasme gali būti laikomi sąlyginiais, nes atsiranda tik įvykus tam tikrai sąlygai, t.y. padarius naują nusikaltimą. Tai reiškia, kad šios pasekmės asmeniui gali ir iš vis nekilti. Baudžiamojo kodekso 97 straipsnio 1 dalyje išvardinti atvejai, kada teismas atsižvelgia į teistumą (tada ir kyla tam tikros baudžiamosios teisinės pasekmės – būtent dėl teistumo buvimo už ankščiau padarytą nusikaltimą):
 - 1.1. skiriant bausmę už naujos nusikalstamos veikos padarymą.
 - 1.2. spręsdžiant klausimus dėl kaltininko atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės ir bausmės.
 - 1.3. spręsdžiant klausimus dėl kaltininko lygtinio atleidimo nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą ar bausmės pakeitimo švelnesne bausme.

⁸⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla, Nr. 2K-1060/2001

⁸⁹ *Ibidem.*

1.4. pripažįstant asmenį pavojingu recidyvistu.

Baudžiamajame įstatyme formuluojamos įvairios nuostatos, darančios įtaką asmens teisei padėčiai, padarius naują nusikaltimą⁹⁰. Kaip matyti daugiausia teisinių padarinių asmeniui kyla skiriant bausmę. Toliau bus aptartos šiuos nuostatos, jų taikymas ir su tuo susijusios problemos.

Teistumo įtaka skiriant bausmę.

Taigi aiškiausiai baudžiamosios teisinės pasekmės asmeniui jaučiamos skiriant bausmę už naujo nusikaltimo padarymą, kuriam galioja teistumas ir visi iš jo kylantys padariniai. Kaip ir nustatyta baudžiamojo kodekso 97 straipsnio 2 dalyje, gali kilti tik tokios pasekmės ir varžomos tik tos piliečių teisės ir laisvės, kurių apribojimai nustatyti įstatymais. Bausmių skyrimo ypatumai baudžiamajame kodekse reglamentuoti 56 straipsnyje, juo įgivendinant 97 straipsnio 1 dalies nuostatą, dėl teistumo įtakos skiriant bausmę. Teismas, teistam už tyčinį nusikaltimą asmeniui (recidyvistui) paprastai skiria laisvės atėmimo bausmę. Spręsdžiant iš šios normos formuluotės teismas nėra suvaržytas būtinai skirti laisvės atėmimo bausmę, tačiau tokia turėtų būti praktika.

Bet kuriuo atveju teismas visuomet privalo pakankamai individualizuoti padarytą nusikaltimą, kaltininko asmenybę ir kitas aplinkybes. Tačiau, tai kad asmuo yra pripažintas recidyvistu, ir baudžiamas už nusikaltimą nebe pirmą kartą, parodo didesnę asmens pavojingumą, ir leidžia daryti prielaidą, kad nusikalstama veika padaryta ne dėl atsitiktinių aplinkybių, o dėl dėsningos jo veiklos. Griežtesnės bausmės skyrimas tokiems asmenims pagrįstas. Straipsnio antroje dalyje įtvirtinta taisyklė, pagal kurią teismas privalo pavojingam recidyvistui už tyčinį nusikaltimą skirti bausmę, griežtesnę nei numatyta straipsnio sankcijoje už padarytą nusikaltimą nustatytos laisvės atėmimo bausmės vidurkis. Tačiau esant 62 straipsnyje nurodytiems pagrindams bausmė gali būti ir švelnesnė.

Atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės

Teistumas gali tapti kliūtimi, dėl kurios atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės ir bausmės tampa negalimas. Baudžiamajame kodekse nustatytos kelios nuostatos, kurios reglamentuoja atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės, ir visose jų tiesiogiai ar netiesiogiai yra aptartas klausimas dėl taikymo asmenims, turinties teistumą. Tokiu būdu išreiškiamas valstybės požiūris į asmenis, kurie nusikalsta nebe pirmą kartą, parodomas nepasitikėjimas ir griežtesnė neigiama reakcija, kadangi atleidimui nuo baudžiamosios atsakomybės būtina sąlyga yra pagrindas manyti, kad asmuo ateityje nedarys naujų nusikalstamų veikų.

⁹⁰ Lietuvos respublikos Baudžiamojo kodekso komentaras, bendroji dalis, Vilnius, 2004, p. 503

Taigi baudžiamojo kodekso 38 straipsnyje reglamentuotas atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės nukentėjusiajam ir kaltininkui susitaikius galimas tik jeigu kaltas asmuo nėra pripažintas recidyvistu ar pavojingu recidyvistu. Ši sąlyga aiškiai įtvirtinta 2 dalyje, ir negalimos jokios išlygos. Toje pačioje dalyje pasakyta, kad šiuo pagrindu asmuo negali būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės, jeigu jau anksčiau buvo pritaikytas šis institutas, o nauja nusikalstama veika padaryta nepraėjus ketveriems metams. Reiškia atleidus asmenį nuo bausmės dėl susitaikymo su nukentėjusiuoju, jam ši laikotarpį (4 metus) galioja tam tikri teisiniai padariniai, t.y. atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės susitaikymo pagrindais negalimumas, šie padariniai kaip ir iš teistumo kylančios pasekmės, pasireiškia tik pakartotinai nusikaltus. Tačiau šis ketverių metų laikotarpis, nėra teistumo terminas. Teistumo terminai nustatyti baudžiamojo kodekso 97 straipsnio 3 dalyje. Amuo gali būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės susitaikant, jeigu padarytas tyčinis apysunkis arba kitoks lengvesnis nusikaltimas. Toks tyčinis nesunkus ar apysunkis nusikaltimas pagal minėtą straipsnį užtraukia 3 metų teistumą. Taigi iš šio palyginimo matyti, kad šis ketverių metų terminas yra specialus, kuris aktualus tik atleidimui nuo baudžiamosios atsakomybės susitaikant. Antra, nagrinėjant teistumo sampratą, buvo pasakyta, kad teistumas, tai baudžiamosios atsakomybės turinio elementas, kaip bausmės atlikimo pasekmė, taigi peršasi išvada, jog atleidus nuo baudžiamosios atsakomybės ir bausmės atlikimo, asmuo taip pat neturėtų būti laikomas turinčiu teistumą. Reiškia galima tokia situacija, kai asmuo, atleistas nuo bausmės susitaikius su nukentėjusiuoju, padaro naują nusikaltimą, ir nors laikomas neteistu (nes suėjo nustatytas teistumo išnykimo terminas), tačiau kaltininkas vistiek negalės būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės susitaikant. Taigi šis draudimas daugiau susijęs ne su pačiu teistumo buvimu, kaip tam tikru laiko tarpu, kurio metu asmeniui kyla tam tikros teisinės pasekmės pakartotinai nusižengus, o su specialia sąlyga, nustatyta konkrečiai 38 straipsnyje, ir sukelenčia teisinius padarinius tik šios normos taikymui.

Atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės esant lengvinančių aplinkybių, bei atleidimo pagal laidavimą, kurių pagrindai ir sąlygos reglamentuotos baudžiamojo kodekso atitinkamai 39 ir 40 straipsniuose, viena iš būtinųjų sąlygų yra nusikalstamos veikos padarymas pirmą kartą. Šiuo atveju svarbi teistumo samprata, nustatant koks asmuo laikomas padariusiu nusikaltimą pirmą kartą. Žinoma, kad teistumo sukeltos tiek baudžiamosios teisinės, tiek kitokios pasekmės negali asmens persekioti visą gyvenimą, tuo tikslu baudžiamuosiose įstatymuose nustatyti išnykimo terminai, bei panaikinimo

sąlygos ir tvarka. Pagal Lietuvos Aukščiausiojo Teismo išaiškinimą⁹¹ asmuo pripažystamas nusikalstamą veiką padariusiu pirmą kartą, jeigu jis anksčiau niekada neteistas, arba jeigu ir buvo teistas, tačiau teistumas jam yra išnykęs arba panaikintas įstatymų nustatyta tvarka. Taigi asmuo, kuris turi teistumą kaip nuteisimo faktą priimant jo atžvilgiu apkaltinamąjį nuosprendį, dar nereiškia kad negalės būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės šiais pagrindais. Svarbu kad teistumas, kaip tam tikras laikotarpis, sukeliantis atitinkamus teisinius padarinius po bausmės atlikimo, būtų pasibaigęs arba panaikintas.

Kaltininko lygtinis atleidimas nuo bausmės atlikimo

Tam tikra teorinė problema iškyla turint omenyje, kad pats atleidimo nuo bausmės institutas netektų prasmės, jeigu teistas asmuo apskritai negalėtų būti nuo jos atleidžiamas. Nes asmeniui teistumas kyla apkaltinamuoju teismo nuosprendžiu, taigi visi asmenys, atliekantys bausmę jau turi teistumą, todėl visi asmenys, kuriems gali būti taikomas šis toks atleidimas nuo bausmės, turi teistumą, vadinasi jis pats savaime neturi daryti įtakos tokiam atleidimui, šiuo atveju svarbus teistumų kiekis, atsižvelgiama į tai ar asmuo turėjo teistumą iki šio nusikaltimo padarymo, taip pat į asmens pripažinimo recidyvistu ar pavojingu recydivistu faktą⁹². Pavyzdžiui baudžiamojo kodekso 77 straipsnio 3 dalyje, nustatyta, kad lygtinis atleidimas nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą ar neatliktos laisvės atėmimo bausmės dalies pakeitimas švelnesne bausme negalimas pavojingam recydivistui, nors tiesiogiai ir nėra nustatytas teistumas kaip būtina sąlyga, tačiau tai įtvirtinta per recidyvo požymį, kuris parodo, kad asmuo turėdamas neišnykusį ar nepanaikintą teistumą padarė naują nusikalstamą veiką ar keletą jų, kurios atitinka nustatytas sąlygas, kad asmuo būtų pripažintas pavojingu recydivistu. Taip pat negalimas lygtinis atleidimas nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą ar neatliktos laisvės atėmimo bausmės dalies pakeitimas švelnesne bausme asmeniui, kuris jau buvo lygtinai atleistas nuo bausmės prieš terminą ir per neatliktos bausmės dalies laiką padarė naują tyčinį nusikaltimą. Šiuo atveju teistumas tiesiogiai neminimas. Tačiau asmeniui jis galioja ir lygtinai atleidus nuo bausmės, neatliktos bausmės dalies laiką, ir po jo, nustatytais terminais, priklausančiais nuo nusikaltimo sunkumo, bei ar asmuo yra pavojingu recydivistu. Taigi atleistas asmuo, kuris padaro naują nusikaltimą neatliktos bausmės dalies laikotarpiu, šį naują nusikaltimą padaro jau turėdamas teistumą, už

⁹¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2000 m. Birželio 16 d. nutarimas Nr. 25 „Dėl teismų praktikos atidedant paskirtų bausmių vykdymą“, Teismų praktika, 2000, Nr. 13, p. 272

⁹² V. Piesliakas. *Lietuvos baudžiamoji teisė, 2 knyga*. Vilnius: Justitia, 2008, p.435

nusikalstamą veiką, dėl kurios buvo lygtinai paleistas nuo bausmės atlikimo prieš terminą. Todėl šia prasme teistumas netiesiogiai pasireiškia ir šioje nuostatoje.

Bausmės vykdymo atidėjimui teistumas nesukelia jokių baudžiamųjų teisinių pasekmių. Nei Baudžiamojo kodekso 97 straipsnyje, kuriame apibrėžiamas teistumas, nenurodyta, kad teismas atsžvelgia į teistumą atidedant bausmės vykdymą. Taip pat ir 75 straipsnyje, reglamentuojančiame bausmės vykdymo atidėjimą, nėra nustatyta jokių apribojimų ar suvaržymų bausmės vykdymo atidėjimui, kai asmeniui nėra išnykęs teistumas. Taigi formaliai žiūrint tokiam asmeniui gali būti atidėtas bausmės vykdymas nepriklausomai nuo to ar asmuo anksčiau teistas ir ar jo teistumas neišnykęs. Tačiau spręsdžiant šį klausimą teistumo buvimas ar nebuvimas tampa svarbia aplinkybe, kai teismas nustato ar yra pakankamas pagrindas manyti, jog bausmės tikslai bus pasiekti be realaus bausmės atlikimo. Tuomet teistumo faktas turėtų būti itin reikšmingas, ir tinkamai įvertintas atidedant bausmės vykdymą tokiam asmeniui⁹³. Be to pavojingam recidyvistui bausmės vykdymo atidėjimas negalimas dėl padarytų nusikaltimų sunkumo, todėl atskirai tokia nuostata šiame straipsnyje neįtvirtinta. Taigi galima teigti, kad teistumas taip pat sukelia tam tikras baudžiamąsias teises pasekmes ir spręsdžiant klausimus dėl bausmės vykdymo atidėjimo. Nors tokie teistumo sukeliama padariniai niekur nėra įtvirtinti. Tada kyla klausimas ar tokia situacija neprieštarauja Baudžiamojo kodekso 97 straipsnio 2 dalyje įtvirtintai nuostatai, kurioje imperatyviai nurodyta kad visos pasekmės, teisių ir laisvių suvaržymai, kylantys iš teistumo, turi būti numatytos ir ribojamos tik įstatymų. Vis gi teismas nustatydamas ar bausmės tikslai bus pasiekti be realios bausmės atlikimo vertina visų aplinkybių visumą, individualizuojančią pačią nusikalstamą veiką, tiek ta veiką padariusio subjekto asmenybę apibūdinančius faktus, todėl jo teistumas yra tik vienas iš daugelio kriterijų, kuriais remiantis nusakoma asmenybė. Tiesiog šiuo atveju teistumas nelaikomas tokia svarbia aplinkybe, dėl kuriuos asmeniui negalėtų būti atidėtas bausmės vykdymas, todėl ir nėra nustatytas įstatymų, tačiau atsižvelgti į jį ir tinkamai įvertinti be abejo yra būtina⁹⁴.

Amens pripažinimas pavojingu recidyvistu

Teistumas yra būtina sąlyga asmens pripažinimui recidyvistu ar pavojingu recidyvistu. Recidyvistas – asmuo, kuris yra teistas už tyčinio nusikaltimo padarymą, ir teistumui už jį neišnykus ar jo nepanaikinus įstatymų nustatyta tvarka, vėl padaro vieną ar daugiau tyčinių nusikaltimų⁹⁵. Recidyvo sąvoka yra glaudžiai susijusi su teistumu, kadangi

⁹³ Lietuvos Aukščiausiojo teismo kasacinė byla Nr. 2K-713/2003

⁹⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo kasacinė byla, Nr. 2K-803/2001

⁹⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). Valstybės žinios. 2000, Nr. 89-2741, 27 straipsnio 1 dalis.

recidyvas yra būtent dėl asmens turimo teistumo (ar teistumų) ir naujų nusikalstamų veikų padarymo kylanti pasekmė ir asmens statuso pasikeitimas. O recidyvas savo ruožtu kai kuriais nustatytais atvejais įtakoja teistumo terminus. Baudžiamojo kodekso 27 straipsnyje yra detalai reglamentuotas recidyvo nustatymas, ir asmens pripažinimo pavojingu recidyvistu pagrindai. Recidyvo atveju asmuo savaime laikomas recidyvistu, recidyvą konstatuojant apkaltinamajame teismo nuosprendyje. Pavojingu recidyvistu asmuo pripažįstamas teismo sprendimu. Minėto straipsnio antra dalis numato visus padarytų nusikaltimų, už kuriuos asmuo jau nuteistas ir naujai padarytų nusikaltimų derinius, kurie vertinami kaip pripažinimo pavojingu recidyvistu pagrindai.

Taigi susidarius kiekvienai iš šių situacijų, teismo nuosprendyje, kuriame asmuo pripažystamas kaltu, dėl nusikaltimo padarymo sukuriančio pavojingo nusikaltimų recidyvo situaciją, tai konstatuojama. Tuo pačiu tai yra ir pagrindai asmens pripažinimo pavojingu recidyvistu. Tačiau kaip jau užsiminta anksčiau, juo asmuo gali būti pripažintas tik teismo sprendimu, taigi pavojingo recidyvo buvimo fakto konstatavimas apkaltinamajame nuosprendyje savaime dar nereiškia, kad asmuo yra pavojingas recidyvistas. Tai yra teismo teisė, bet ne pareiga, todėl kiekvienu atveju priimant apkaltinamąjį nuosprendį už paskutinį nusikaltimą, kuris su ankstesniais sudaro pavojingą recidyvą, atsižvelgia į kaltininko asmenybę, nusikalstamos veikos padarymo stadiją ir kitas bylos aplinkybes⁹⁶. Teistumas yra pagrindinė sąlyga, kuri būtinai turi egzistuoti pripažįstant asmenį pavojingu recidyvistu, tačiau ketvirtoje dalyje yra nustatytos aplinkybės, kurios negali turėti reikšmės šio klausimo sprendimui. Tai teistumas už neatsargius nusikaltimus, ir nusikaltimus, kuriuos asmuo padarė jaunesnis negu 18 metų, taip pat išnykęs ar panaikintas teistumas. Taigi ne bet koks teistumas yra svarbus nustatant asmeniui pavojingo recidyvisto statusą, o būtina atsižvelgti į tai, kokio asmuo buvo amžiaus ir už kokio nusikaltimo padarymą jis atsirado.

Nuo teistumo taip pat priklauso ir recidyvo pasibaigimas. Jis pasibaigia kai išnyksta ar panaikinamas teistumas bent už vieną nusikaltimą, kuris yra būtina recidyvo susidarymo sudėtinė dalis, arba kai išnyksta teistumas už sunkiausią nusikaltimą, kuris sudaro recidyvą, kadangi asmuo laikomas teistu už kiekvieną nusikalstamą veiką, kol neišnyksta teistumas už sunkiausią iš jų⁹⁷. Taigi kartu su teistumo pasibaigimu ar jo panaikinimu netenka galios ir asmens pripažinimas pavojingu recidyvistu, tačiau jam nustatytas ilgiausias teistumo galiojimo terminas, taip išreiškiant didesnę tokio asmens pavojingumą.

⁹⁶ *Ibidem*. 27 straipsnio 3 dalis

⁹⁷ Lietuvos respublikos Baudžiamojo kodekso komentaras, bendroji dalis, Vilnius, 2004, p. 506

2. **Bendrosios teisinės teistumo pasekmės.** Nors teistumo institutas yra žinomas tik baudžiamojoje teisėje, ir turėtų būti aktualus lyg ir vien teisėsaugos institucijoms, tačiau kaip bebūtų teistumas sukelia ne tik baudžiamuosius teisinius padarinius, o yra minimas ir kituose teisės aktuose. Būtent šios kitos teisinės pasekmės ir daro didžiausią įtaką asmeniui bei jo teisiniam statusui teistumo laikotarpiu ir labiausiai riboja žmogaus teises, apsunkindami bausmę atlikusio asmens reintegraciją į visuomenę, galimybes užsiimti norima profesine veikla, bei įgivendinti kitas teises. Šie apribojimai asmenį lydi visą teistumo laikotarpį iki kol sueina teistumo išnykimo terminas ar panaikinamas įstatymų nustatyta tvarka. Be to skirtingai nuo baudžiamųjų teisinių pasekmių, kurios atsiranda tik padarius naują nusikaltimą, apribojimai kylantys iš kitų teisės aktų asmeniui galioja bet kuriuo atveju, nesvarbu padaromas naujas nusikaltimas ar ne. Tokių ne baudžiamosios teisės apribojimų turinį sudaro žmogaus teisių ir laisvių suvaržymai, kurių apribojimai numatyti Lietuvos Respublikos įstatymuose⁹⁸.

Tokios teisinės pasekmės yra nustatytos įvairiuose Lietuvos Respublikos įstatymuose, tačiau nebutinai asmenį, kuris pripžintas kaltu teismo apkaltinamuoju nuosprendžiu ir turinčiu teistumą, visi šie ribojimai paliečia, kadangi kai kuriuose šių įstatymų, įtvirtinti teisių ir laisvių suvaržymai, yra susieti su konkrečia veiklos sritimi, kurią tas konkretus įstatymas atitinkamai reglamentuoja. Taigi kai kuriais atvejais yra svarbu koks saugomas teisinis gėris (nusikaltimo objektas) padaryta nusikalstama veika pažeidžiamas, t.y. kai kurie įstatymai iš teistumo kylančius apribojimus sieja tik su tam tikros rūšies nusikaltimų teistumu. Pavyzdžiui asmuo, teistas už nusikaltimus ekonomikai ir verslo tvarkai ir nusikaltimus finansų sistemai, negali būti banko akcininku⁹⁹. Tas, kuris teistas už nusikalstamą veiką valstybės tarnybai ir viešiesiems interesams, arba už korupcinio pobūdžio nusikastamas veikas, negali dirbti Lietuvos respublikos diplomatinėje tarnyboje¹⁰⁰. Finansų įstaigos steigėju negali būti fizinis asmuo, teistas už sunkius ir labai sunkius nusikaltimus, nusikaltimus finansų sistemai, ekonomikai bei verslo tvarkai, nuosavybei, turtinėms teisėms ir turtiniams interesams arba už kitus nusikaltimus, jegu teistumas neišnykęs¹⁰¹. Reiškia kai kurie teisių ribojimai, kylantys iš teistumo, asmeniui bus taikomi ar ne, priklauso nuo to, dėl kokio nusikaltimo padarymo teistumas atsirado, o ne apskritai dėl jo buvimo už bet kokios rūšies padarytą nusikalstamą veiką. Taip pat

⁹⁸ V. Piesliakas. *Lietuvos baudžiamoji teisė, 2 knyga*. Vilnius: Justitia, 2008, p.439

⁹⁹ Lietuvos Respublikos Komercinių bankų įstatymas, Valstybės žinios, 1995. Nr. 2-33

¹⁰⁰ Lietuvos Respublikos Diplomatinės tarnybos įstatymas, Valstybės žinios, 1999, Nr. 7-140

¹⁰¹ Lietuvos Respublikos finansų įstaigų įstatymas. Valstybės žinios. 2002, Nr. 91-3891

daugelyje įstatymų yra įtvirtintos nuostatos, kurios iš teistumo kylančias pasekmes sieja su nusikalstamos veikos sunkumo laipsniu ir kaltės forma. Pavyzdžiui asmuo, nuteistas už tyčinį nusikaltimą negali būti profesinės karo tarnybos kariu bei kariu savanoriu¹⁰², taip pat dirbti branduolinės energetikos objektuose. Asmuo, turintis neišnykusį ar nepanaikintą teistumą už sunkų ar labai sunkų tyčinį nusikaltimą negali būti lošimus organizuojančios bendrovės steigėju ar akcininku bei užimti kai kurių kitų nurodytų susijusių pareigų¹⁰³. Yra ir tokių įstatymų, kuriuose formuluojamos teistumo pasekmės nepriklausomai nei nuo tyčios formos, nei nuo nusikaltimo sunkumo, ar nuo to, kokie teisiniai gėriai juo pažeisti, šios pasekmės gali pasireikšti ir apsunkinant kai kurių teisių ir interesų įgivendinimą. Pakanka to, kad asmeniui teistumas nėra išnykęs ar panaikintas įstatymų nustatyta tvarka. Taip yra sukonstruoti apribojimai siekiant tapti pavyzdžiui auditoriumi, advokatu ar antstoliu. Taip pat ribojamas pavyzdžiui leidimas laikyti ir nešioti vardinį šaunamąjį ginklą, ar įsigyti medžioklinį ginklą jeigu teistumas nepanaikintas ar neišnykęs suėjus terminui. Be to teistumas gali sukurti ir tam tikras pareigas, taigi teisės ir nėra tiesiogiai varžomos, tačiau gali būti reikalavimų nurodyti duomenis apie teistumą įvairiuose dokumentuose ar anketose (pavyzdžiui siekiant gauti kreditą).

Tačiau nagrinėjant šiuose įstatymuose reglamentuotus teisių ir laisvių suvaržymus, iškyla dar vienas įdomus, su teistumo samprata ir koncepcija susijęs dalykas, kurį reikia aptarti plačiau. Pagal baudžiamąjį kodeksą teistumas yra, nuteisto už nusikaltimo padarymą asmens, kuriam įsiteisėjo teismo priimtas apkaltinamasis nuosprendis, teisinė padėties ypatybė, būdinga tam tikrą baudžiamajame įstatyme numatytą laiką, priklausomai nuo padaryto nusikaltimo sunkumo. Taigi teistumo sukeltos tiek baudžiamosios tiek kitos teisinės pasekmės negali persekioti visą asmens gyvenimą. Tačiau nėra visiškai taip. Nors teistumui išnykus arba jį panaikinus asmuo ir laikomas neteistu ir jam negali būti taikomi įstatymuose numatyti teisiniai apribojimai, tačiau galima tokių teisės aktų, ribojančių žmogaus teisės ir laisvės net ir išnykus teistumui, galima rasti. Štai advokatūros, audito, antstolių įstatymuose yra įtvirtintos normos, reglamentuojančios asmens nepriekaištingą reputaciją. Ten įtvirtintos nuostatos numato, kad asmuo nelaikomas nepriekaištingos reputacijos jeigu jis yra teistas už sunkų ar labai sunkų nusikaltimą, nesvarbu ar teistumas išnykęs ar ne, taip pat už bet kokią kitą nusikalstamą veiką, kol teistumas už ją neišnykęs arba nepanaikintas. Taigi susidaro tokia situacija, kai teistumas nors ir išnykęs arba panaikintas, tačiau tokio asmens kai kurios teisės (teisė užsiimti norima veikla) vistiek lieka apribotos, ir netgi visam gyvenimui. Ir

¹⁰² Lietuvos Respublikos Krašto apsaugos sistemos organizavimo ir karo tarnybos įstatymas. Valstybės žinios. 2004, Nr. 4-28, 29 straipsnis

¹⁰³ Lietuvos Respublikos azartinių lošimų įstatymas, Valstybės žinios, 2001, Nr. 43-1495

šie paminėti įstatymai yra tik keletas iš daugelio, kuriuose įtvirtinti tokie teisių ribojimai, dėl asmens turėto teistumo, nepriklausomai nuo to išnykęs jis ar ne. Todėl visiškai pagrįstai kyla klausimas, kaip tokios teisės aktų nuostatos derinamos su Konstitucijos ar Europos žmogaus teisių konvencijos nuostatomis. Tokie griežti asmens teisių suvaržymai, tokiais įstatymų nuostatomis galėtų būti paaiškinami ir pateisinami nebent kaip valstybės pastangos saugoti atitinkamų profesijų ar pareigų prestižą, ir visuomenės pasitikėjimo jomis stiprinimą, be to iš pateiktų pavyzdžių galima pastebėti, kad tai daugiausia su teisingumu ir jo vykdymu, valstybės tarnyba ar finansais susijusios profesijos ir veikla, taip pat kai kurios kitos, valstybei ypač svarbios teisės (pavyzdžiui pilietybės suteikimas). Ir vis gi iki galo lieka neatsakytas klausimas, ar tokie įstatymų nustatyti asmens teisių suvaržymai, kurie nesibaigia net teistumui išnykus (ypač turint omenyje, kad net gi baudžiamieji teisiniai padariniai pasibaigia be jokių išimčių), neprieštarauja Konstitucijai ir baudžiamojo kodekso 97 straipsnio teistumo pateiktai sampratai, kurioje aiškinama, kad teistumas – tai tam tikrą, įstatyme numatytą laiką trunkanti asmens teisinės padėties ypatybė. O Lietuvos Konstitucinis Teismas yra pasisakęs, kad “už teisės pažeidimus valstybės nustatomos poveikio priemonės turibūti proporcingos (adekvačios) teisės pažeidimams, turi atitikti siekiamus teisėtus ir visuotinai svarbius tikslus, neturi varžyti asmens akivaizdžiai labiau negu reikia šiems tikslams pasiekti”¹⁰⁴. Tačiau labai abejotina ar aptartų teisės aktų analizė leidžia teigti, kad tokie, iš teistumo kylantys teisiniai padariniai, kuriuos patiria asmuo, nors jo turėtas teistumas įstatymų nustatyta tvarka jau pasibaigęs, yra visais atvejais pagrįsti ir tokios apimties, kokio yra būtina visuotinai svarbiems tikslams pasiekti.

Tačiau visos šios teisės ir laisvės gali būti varžomos tik tos, ir tik ta apimtimi, kurią nustato Lietuvos respublikos įstatymai, nesvarbu kylantys iš baudžiamųjų teisinių santykių padarius naują nusikaltimą, ar iš kitų teisės aktų, nesusijusių su baudžiamosiomis pasekmėmis. Tokią nuostatą įtvirtina Baudžiamojo kodekso 97 straipsnio 2 dalis. Ši norma veikia kaip apsauginė, asmenims, kuriems galioja teistumas. Kadangi teistumas, kaip jau aptarta, nedarant naujų nusikaltimų pats savaime jokių baudžiamųjų teisinių padarinių nesukelia, o visi galimi teisių suvaržymai ir apribojimai yra aiškiai įtvirtinti įstatymuose, tai ši kategorija po bausmės atlikimo, gyvenime yra daugiau moralinė nei teisinė, todėl labai svarbu, kad socialinė aplinka, kurioje asmuo siekia resocializuotis atlikęs bausmę, tinkamai traktuotų jo turimą teistumą ir nebūtų diskriminuojamas

¹⁰⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 6 d. Nutarimas “Dėl Lietuvos Respublikos Administracinių teisės pažeidimų kodekso 40 straipsnio pripažinimo netekusiu galios ir 251 straipsnio pakeitimo įstatymo 1 ir 2 straipsnių, Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo 27 straipsnio 5 dalies, 50 straipsnio 3 ir 9 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai” Valstybės žinios, 2000, Nr. 105-3318.

situacijose, kuriose teistumas neturi nustatytos įstatymais reikšmės, ir nesukelia jokių teisinių pasekmių.

Teistumo terminai ir išnykimo sąlygos

Teistumo sukeltos teisinės pasekmės negali varžyti asmens teisių ir laisvių visą likusį jo gyvenimą. Todėl baudžiamasis įstatymas numato sąlygas ir terminus, kuriems suėjus teistumas išnyksta arba gali būti panaikintas. Tai išplaukia iš teistumo apibrėžimo, suformuluoto anksčiau šiame darbe, kuriame pasakyta, kad tai yra nuteisimą patvirtinantis faktas ir tam tikras laikotarpis po apkaltinamojo nuosprendžio įsiteisėjimo, priklausantis nuo padarytos nusikalstamos veikos pavojingumo, kaltės formos ir kitų aplinkybių, bei numatantis tam tikrus asmens teisinio statuso ypatumus, teisių ir laisvių suvaržymus, kylančius iš įstatymuose numatytų apribojimų.

Asmuo laikomas teistu nuo apkaltinamojo nuosprendžio įsiteisėjimo dienos iki teistumo išnykimo ar panaikinimo dienos. Šis laiko tarpas tęsiasi visą bausmės atlikimo laiką ir baudžiamųjų įstatymų nustatytą laiką po bausmės atlikimo. Taigi teistumo terminai gali būti skirstomi į dvi rūšis:

1. Teistumas bausmės atlikimo laikotarpiu.
2. Teistumo terminas, kuris tęsiasi po bausmės atlikimo

Teistumo trukmė reglamentuota Baudžiamojo kodekso 97 straisnio 3 dalyje. Teistumas, trunkantis tik bausmės atlikimo laikotarpiu nustatytas asmenims, nuteistiems už neatsargius nusikaltimus, atlikus bausmę jis savaime išnyksta, ir po bausmės atlikimo asmuo pripažystamas neteistu. Pirmai teistumo rūšiai taip pat priskiriamas teistumas, kuris asmenims galioja tokį laikotarpį, kuriam buvo atidėtas bausmės vykdymas. Pasibaigus bausmės vykdymo atidėjimui, ir per šį laiko tarpą nepadarius naujos nusikalstamos veikos teistumas taip pat baigiasi.

Tačiau daugumą atvejų sudaro teistumai, kurie atlikus bausmę neišnyksta, ir nuteistiems asmenims tęsiasi nustatytą laiką po bausmės atlikimo. Tokį asmeniui nustatytą teistumą galima būtų sulyginti su tam tikru jam nustatytu bandomuoju laikotarpiu, per kurį valstybė siekia įsitikinti, kad bausmę atlikęs asmuo pasitaisė ir nusikalstamų veikų daugiau nebedarys. Šiam terminui suėjus, ir naujai nenusižengus, preziumuojama, kad asmuo pasitaisė ir nebekelia padidinto pavojaus, todėl atkuriamos visos jo turėtos teisės ir laisvės. Taigi tokį teistumą turi visi asmenys, nuteisti už tyčinius nusikaltimus ir realiai atlikę bausmę. Jiems teistumas galioja bausmės atlikimo metu ir ją

atlikus arba nuo jos atleidus, nustatytą terminą, priklausantį nuo padaryto nusikaltimo sunkumo. Asmenims, nuteistiems už nesunkų ar apysunkį nusikaltimą, teistumas trunka trejus metus, penkerius metus nuteistiems už sunkų nusikaltimą, ir atitinkamai aštuonerius bei dešimt metų, asmenims nuteistiems už labai sunkų nusikaltimą ir asmenims, pripažintiems pavojingais recidyvistais. tai veininintelis atvejis kai teistumo trukmę įtakoja ne nusikaltimo pavojingumo laipsnis, o tam tikras asmens teisinis statusas, prieš tai turėti jo teistumai, dėl kurių asmuo pripažintas pavojingu recidyvistu. Šie baudžiamajame kodekse išvardinti teistumo terminai pradedami skaičiuoti nuo dienos, kurią asmuo atliko paskirtą bausmę arba buvo atleistas nuo bausmės atlikimo.

Kaip matyti teistumo terminai priklauso nuo padaryto nusikaltimo kategorijos, skirtingai nei 1961 metų baudžiamajame kodekse, kuriame šie terminai buvo nustatomi atsižvelgiant ne tik į paskirtos bausmės rūšį, bet ir į paskirtos laisvės atėmimo bausmės trukmę. Pagal dabartinį baudžiamąjį kodeksą teistumo išnykimo terminas tiesiogiai priklauso nuo padaryto nusikaltimo sunkumo – kuo sunkesnis nusikaltimas, tuo ilgiau trunka teistumas.

Teistumas už kelis nusikaltimus. Jeigu asmuo yra nuteistas už kelis skirtingus nusikaltimus, teistumas galioja už kiekvieną iš jų. Tačiau svarbu tai, kaip jie skaičiuojami. Šiems, to paties asmens padarytiems keliems nusikaltimams vistiek nustatomas vienas teistumo terminas. Šio termino trukmę lemia už sunkiausią nusikaltimą numatyta teistumo trukmė. Vadinasi asmeniui galiojantys keli teistumai, už jo padarytas nusikalstamas veikas nėra sudedami, ir neina atskirai už kiekvieną jų. Pavyzdžiui asmeniui, nuteistam už nesunkų nusikaltimą, kuris užtraukia trijų metų teistumą, ir už labai sunkų nusikaltimą, už kurį nustatomas aštuonerių metų teistumo terminas, asmuo turės bendrą aštuonerių metų teistumą už abu šiuos nusikaltimus, kai atliks paskirtą bausmę, kadangi būtent tiek tęsiasi teistumas už sunkiausią iš jo padarytų nusikaltimų. Bausmės atlikimo diena laikoma ta diena, kurią asmuo baigė atlikti galutinę subendrintą bausmę. Per visą šį teistumo terminą asmuo laikomas teistu už abu padarytus nusikaltimus. Jeigu bausmę atlikęs asmuo iki teistumo išnykimo pabaigos vėl padaro nusikaltimą, laikas, per kurį išnyksta teistumas, nutraukiamas, ši taisyklė įtvirtinta baudžiamojo kodekso 97 straipsnio 8 dalyje. Teistumo išnykimo laikas pagal pirmąjį nusikaltimą vėl skaičiuojamas nuo faktiško bausmės už paskutinį nusikaltimą atlikimo. Šiais atvejais asmuo laikomas teistu už abu nusikaltimus, kol pasibaigia teistumo už sunkiausią iš jų laikas ¹⁰⁵. Todėl galintis kilti įspūdis jog už lengvesnį nusikaltimą atsiradęs teistumas lyg ir pradingsta, todėl kad terminai

¹⁰⁵ Lietuvos Akščiausiojo Teismo kasacinė byla, Nr. 2K-528/2002

nesudedami, skiriant vieną teistumą už sunkiausią padarytą nusikalstamą veiką, nėra teisingas.

Teistumas lygtinai atleidus asmenį nuo likusios bausmės dalies prieš terminą. Asmenį atleidus nuo likusios bausmės dalies atlikimo prieš terminą, teistumo terminai skaičiuojami kaip nurodyta baudžiamojo kodekso 97 straipsnio 5 dalyje. Taigi asmeniui atlikus tam tikrą laisvės atėmimo bausmės dalį, ir teismui jį atleidus nuo likusios bausmės dalies įvykdymo, teistumo išnykimo terminas pradedamas skaičiuoti priėmus teismo nutartį dėl lygtinio atleidimo. Atleidžiant asmenį remiantis amnestijos įstatymu, teistumo terminas pradedamas skaičiuoti nuo amnestijos komisijos sprendimo priėmimo dienos, o atleidžiant Prezidento dekretu dėl malonės, skaičiuojamas nuo šio dekreto įsigaliojimo.

Nepilnamečių teistumas. Baudžiamajame įstatyme yra nustatyti tam tikri įpatumai nepilnamečiams. Asmeniui, padariusiam nusikaltimus, kurie sukelia baudžiamojo kodekso 97 straipsnio 3 dalyje nustatytus teistumo išnykimo terminus, tačiau nuteisimo už tokį nusikaltimą metu nesukakusiam 18 metų, teistumo terminai skaičiuojami pagal tame pačiame straipsnyje nustatytą taisyklę, sumažinant teistumo terminus pusiau.

Teistumo sutrumpinimas ar panaikinimas. Teistumo panaikinimo prieš terminą ar sutrumpinimo klausimą teismas nagrinėja tik pagal nuteistojo prašymą. Tačiau prašymas gali būti duodamas tik suėjus ne mažiau kaip pusei nustatyto teistumo termino. Neesant tokio nuteistojo prašymo teismas negali nagrinėti šio klausimo. Net jeigu yra asmens prašymas dėl teistumo panaikinimo prieš terminą, ir yra suėję daugiau nei pusė nustatyto termino, taigi esant visoms sąlygoms šį terminą panaikinti, tai yra teismo teisė, o ne pareiga. Naikinant teistumą ar sutrumpinant likusį laiką esminės aplinkybės į ką teismas atsižvelgia tai sprendamas yra nuteistojo asmenybė, jo elgesys po bausmės atlikimo, darbinė veikla ir kitos aplinkybės, kurias įvertinus nusprendžiama dėl teistumo panaikinimo ar termino sutrumpinimo tikslingumo, prašymą pateikusiam asmeniui. Teistumas gali būti panaikinamas ar sutrumpinamas nepriklausomai nuo nusikaltimo sunkumo, ar paskirtos bausmės dydžio. Taigi lemiamą reikšmę turi būtent nuteistojo asmenybė.

Asmens patraukimas baudžiamojon atsakomybėn ir apkaltinamojo nuosprendžio priėmimas už nusikaltimo padarymą savaime dar nesąlygoja teistumo atsiradimo. Tokios situacijos gali susidaryti asmenį atleidus nuo bausmės ar baudžiamosios atsakomybės. Teistumui atsirasti yra būtina baudžiamoji atsakomybė ir bausmės atlikimas. Tačiau galimi tokie atvejai, kai asmuo atleidžiamas nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės atlikimo, taigi ir teistumas negalimas. Tokie atvejai susiję su asmens atleidimu dėl ligos ar pritaikant amnestijos įstatymą. Teistumas asmenims taip pat nekyla, kai jiems paskirtos

baudžiamojo poveikio priemonės, priverčiamosios ar auklėjamojo pobūdžio poveikio priemonės¹⁰⁶. Taigi atleidžiant asmenį nuo visos paskirtos bausmės teistumas pasireiškia kaip asmens nuteisimo faktas, tačiau šio teistumo negalima išreikšti kaip trunkančio tam tikrą laiką, ir išnyksta paskelbus nuosprendį. Taigi asmuo laikomas neteistu atleidus nuo baudžiamosios atsakomybės ar bausmės atlikimo.

¹⁰⁶ Lietuvos respublikos *Baudžiamojo kodekso komentaras, bendroji dalis*, Vilnius, 2004, p. 507

IŠVADOS

1. Baudžiamoji atsakomybė – viena iš teisinės atsakomybės formų. Tai pati griežčiausia teisinės atsakomybės rūšis, sukelianti nusikaltusiam asmeniui griežčiausias teisinės pasekmes. Baudžiamąją atsakomybę asmuo ir jo kaltai padarytas poelgis pasmerkimas valstybės vardu, įgaliotoms institucijoms priimant kaltinamąjį nuosprendį, kuriame skiriami sankcijose įtvirtinti tokie turtinio ir asmeninio pobūdžio suvaržymai, kurie negalimi jokioje kitoje teisės šakoje.
2. Baudžiamosios atsakomybės turinį sudaro visos teisinės pasekmės, kylančios po apkaltinamojo nuosprendžio įsiteisėjimo, ir pasekmės kylančios iš teistumo.
3. Prievartos taikymas liečia prigimtines žmogaus teises ir laisves, todėl istorijos raidoje susiformavo filosofinės kryptys, keliančios priešingas idėjas apie valstybės teisę bausti nusikaltusius asmenis. Teorijos, neigiančios tokią valstybės galią, ir baudžiamosios atsakomybės galimumą, nebeturi didelės praktinės reikšmės ir šis klausimas nebekeliamas, pripažįstant tokią valstybės funkciją kaip būtina ir nekvestionuojama.
4. Kriminalinė bausmė – viena iš baudžiamosios atsakomybės realizavimo formų. Tai valstybės prievartos priemonė, skiriama teismo apkaltinamuoju nuosprendžiu, nusikaltimo ar baudžiamąjo nusižengimo padarymu kaltam asmeniui. Jai būdingi pagrindiniai požymiai: tai valstybės prievartos priemonė; skiriama teismo, apkaltinamuoju nuosprendžiu; skiriama tik už baudžiamąjo nusižengimo ar nusikaltimo padarymą; oficialumas ir viešumas; nubaudimas; teistumas – kaip teisinės pasekmės po paskirtos bausmės atlikimo.
5. Bausmės paskirtis atsiskleidžia per bausmės tikslų, išdėstytų nuosiaklia tvarka, sistemą. Paskirties nustatymas priklauso nuo baudžiamosios politikos krypties, vyraujančios baudžiamosios teorijos pasirinkimo, ir turėtų būti suvokiamas kaip iškeltų tikslų tarpusavio derinimo pasekmė, neiškeliant kurio nors vieno specialaus tikslo. Šiuo metu Lietuvoje įtvirtinta tokia daugiafunkcinė bausmės paskirtis: sulaikyti asmenis nuo nusikalstamų veikų darymo; nubausti nusikalstamą veiką padariusį asmenį; atimti ar apriboti nuteistajam galimybę daryti naujas nusikalstamas veikas; paveikti bausmę atlikusius asmenis, kad laikytųsi įstatymų ir vėl nenusikalstų; užtikrinti teisingumo principo įgyvendinimą.
6. Teistumas – nuteisto už nusikaltimo padarymą asmens, kuriam įsiteisėjo teismo priimtas apkaltinamasis nuosprendis, teisinė padėties ypatybė. Būdinga tam tikrą baudžiamajame įstatyme numatytą laiką, priklausomai nuo padaryto nusikaltimo sunkumo.

7. Teistumas yra viena iš baudžiamosios atsakomybės realizavimo formų, ir kol teistumas neišnyksta suėjus terminui, arba nepanaikintas įstatymų nustatyta tvarka, baudžiamieji teisiniai santykiai su tokiu asmeniu dar nėra nutrūkę. Taigi ir baudžiamoji atsakomybė dar nepasibaigusi.
8. Teistumo sukeliama padariniai skirstomi į baudžiamąsias teises pasekmes, kurios kyla padarius naują nusikalstamą veiką, ir į kitas teises pasekmes, numatytas Lietuvos Respublikos įstatymuose.
9. Jeigu asmuo turintis teistumą padaro naują nusikalstamą veiką teistumo išnykimo eiga nutrūksta ir išnykimo terminas už asnkstesnę nusikalstamą veiką pradedamas skaičiuoti nuo bausmės už naują nusikalstamą veiką atlikimo, ir laikomas teistu už kiekvieną padarytą nusikalstamą veiką, tol kol išnyksta teistumas už sunkiausią iš jų. Lyginant su senuoju 1961 metų baudžiamuoju kodeksu teistumas labiausiai skiriasi tuo, kad buvo atsisakyta nusikaltimų kvalifikavimo atsižvelgiant į teistumą, pasinaudojant recidyvo ir pakartotinumą požymiais formuojant kvalifikuotas nusikaltimų sudėtis.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Norminė Literatūra:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. Valstybės žinios, 1992 Nr. 33-1014, (su pakeitimais ir papildymais)
2. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). Valstybės žinios. 2000, Nr. 89-2741
3. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). Valstybės žinios. 1961, Nr. 18-147 (Negalioja nuo 2003-05-01)
4. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). Valstybės žinios, 2002 Nr. 37-1341
5. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). Valstybės žinios. 2002, Nr. 37-1341
6. Lietuvos Respublikos teismų įstatymas, Valstybės žinios, Nr. 46-851
7. Lietuvos Respublikos Krašto apsaugos sistemos organizavimo ir karo tarnybos įstatymas. Valstybės žinios. 2004, Nr. 4-28
8. Lietuvos Respublikos azartinių lošimų įstatymas, Valstybės žinios, 2001, Nr. 43-1495
9. Lietuvos Respublikos Komercinių bankų įstatymas, Valstybės žinios, 1995. Nr. 2-33
10. Lietuvos Respublikos Diplomatinės tarnybos įstatymas, Valstybės žinios, 1999, Nr. 7-140
11. Lietuvos Respublikos finansų įstaigų įstatymas. Valstybės žinios. 2002, Nr. 91-3891
12. Lietuvos Respublikos valstybės tarnybos įstatymas. Valstybės žinios. 2002, Nr. 45-1708
13. Lietuvos Respublikos prokuratūros įstatymas. Valstybės žinios. 2003, Nr. 42-1919.
14. Lietuvos Respublikos advokatūros įstatymas. Valstybės žinios. 2004, Nr. 50-1632
15. Lietuvos Respublikos antstolių įstatymas. Valstybės žinios. 2002, Nr. 53-2042
16. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. Valstybės žinios, 2002, Nr. 77-3288

Specialioji literatūra:

1. ABRAMAVIČIUS A. *et. al. Lietuvos Respublikos Baudžiamojo kodekso komentaras, bendroji dalis (1-98 straipsniai)*, Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004
2. *Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis, 3-asis pataisytas ir papildytas leidimas.*, Vilnius: Eugrimas, 2001
3. DRAKŠAS R. *Baudžiamoji atsakomybė ir jos realizavimo formos*, Vilnius: Justitia, 2008
4. ŠVEDAS G. *Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai.* – Vilnius, 2003
5. ŠVEDAS G. *Baudžiamosios politikos pagrindai ir tendencijos Lietuvos Respublikoje*, Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006
6. DAPŠYS A. *Et al. Baudžiamųjų sankcijų darna. Sistemos sukūrimo prielaidos*, Vilnius, 1998
7. PIESLIAKAS V. *Lietuvos baudžiamoji teisė, 2 knyga.* Vilnius: Justitia, 2008
8. PIESLIAKAS V. *Lietuvos baudžiamoji teisė, 1 knyga.* Vilnius: Justitia, 2006
9. MAKSIMAITIS M. *Užsienio teisės istorija.* Vilnius: Justitia, 1998
10. BEKARIJA Č. *Apie nusikaltimus ir bausmes.* Vilnius: Mintis, 1992
11. Мицкевич А. Ф. *уголовное наказание*, Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс 2005
12. Мицкевич А. Ф. *Уголовное право*, 2005
13. Фойницкий И. Я. *учение о наказании*, 2000
14. Жалинский А. Э. *Современное немецкое уголовное право.* Москва: Проспект, 2006
15. Игнатов А. Н, Красицова Ю. А.. *уголовное право России. Общая часть.* Том 1. 2005
16. Крылова Н. Е, Серебrenикова А.В. *уголовное право зарубежных стран*, 1998
17. А. А. Малиновский, *Сравнительное правоведение в сфере уголовного права*, 2002
18. Honderich T. *Punishment the supposed justifications revised.* London, 2006
19. Titus R. S.. *Crime and Criminology.* United States, McGraw-Hill Companies, Inc., 2000
20. BURTON M. LEISER, *Liberty, justice and morals: contemporary value conflicts*, 3rd ed., 1985

21. PRADEL J. *Lyginamoji baudžiamoji teisė*, Vilnius: Eugrimas, 2001
22. Drakšas R. *Baudžiamosios atsakomybės sampratos formulavimo problemos Lietuvoje*, Teisė, Nr. 47, Vilnius, 2003
23. Drakšas R. *Baudžiamojo poveikio priemonės kaip baudžiamosios atsakomybės realizavimo forma*, Teisė, Nr. 50, Vilnius, 2004
24. Drakšas R. *Bausmė: Bendrosios teorinės problemos*, Teisė, Nr. 52, Vilnius, 2004
25. PIESLIAKAS V. *Lietuvos Respublikos Baudžiamasis kodeksas ir naujos baudžiamosios politikos teisiniai pagrindai*, Jurisprudencija, Nr. 45(37), Vilnius 2003
26. JOVAIŠAS K. MISIŪNAS J. *Naujasis (2000 m.) ir senasis (1961 m.) Baudžiamieji kodeksai (lyginamoji analizė)*, Teisės problemos, Nr. 1-2(35), Vilnius: Teisės institutas, 2002

Praktinė medžiaga:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo nutarimas “Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo Lietuvos respublikos Konstitucijai”, Valstybės žinios, 1998, Nr. 109-3004
2. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2003 m. birželio 10 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 45 straipsnio (1998 m. liepos 2 d. redakcija) ir 312 straipsnio 3 dalies (1998 m. vasario 3 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ Valstybės žinios 2003, Nr. 57-2552
3. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gruodžio 6 d. Nutarimas “Dėl Lietuvos Respublikos Administracinių teisės pažeidimų kodekso 40 straipsnio pripažinimo netekusiu galios ir 251 straipsnio pakeitimo įstatymo 1 ir 2 straipsnių, Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo 27 straipsnio 5 dalies, 50 straipsnio 3 ir 9 dalių atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai” Valstybės žinios, 2000, Nr. 105-3318.
4. Konstitucinio Teismo 1993 m. gruodžio 13 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 148 straipsnio antrosios dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 93 straipsnio 1 ir 2 punktų atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai" („Valstybės žinios", 1993, Nr. 70-1320).

5. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo teisėjų senato 2003 m. birželio 20 d. nutarimas Nr. 40 "Dėl teismų praktikos taikant Baudžiamojo proceso kodekso normas, reglamentuojančias nuosprendžio surašymą. Teismų praktika, 2003, Nr. 19
6. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2000 m. Birželio 16 d. nutarimas Nr. 25 „Dėl teismų praktikos atidedant paskirtų bausmių vykdymą", Teismų praktika, 2000, Nr. 13
7. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 1999 m. lapkričio 13 d. nutartis byloje Nr. 2K-280/1999. Teismų praktika, 2000, Nr. 12.
8. Lietuvos Akščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų skyriaus 2001 m. gruodžio 4 d. Nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-1060/2001
9. Lietuvos Akščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų skyriaus 2002 m. sausio 15 d. Nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-69/2002
10. Lietuvos Akščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų skyriaus 2001 m. vasario 20 d. Nutartis baudžiamojoje byloje, Nr. 2K-71/2001
11. Lietuvos Akščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų skyriaus 2002 m. birželio 25 d. Nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-528/2002
12. Lietuvos Akščiausiojo Teismo baudžiamųjų bylų skyriaus 2001 m. spalio 30 d. Nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-803/2001

SANTRAUKA

Baudžiamoji atsakomybė yra pati griežčiausia teisinės atsakomybės forma, sukelianti nusikaltusiam asmeniui griežčiausias teisines pasekmes ir paliečianti svarbiausias žmonių teises ir laisves. Jos turinį sudaro visos teisinės pasekmės, kylančios po apkaltinamojo nuosprendžio įsiteisėjimo. Šiame darbe analizuojama bausmė ir teistumas, kaip baudžiamosios atsakomybės realizavimo formos.

Visais laikais bausmės nagrinėjimui buvo skiriamas ypatingas dėmesys, nes ja paliečiamos svarbiausios prigimtinės žmogaus teisės ir laisvės, tokios kaip gyvybė, laisvė ar sveikata. Todėl nieko keista, kad istorijos bėgyje ne kartą buvo keliamas klausimas ar valstybė turi teisę bausti žmogų. Tačiau idėjos, siekiančios paneigti pačios bausmės legitimumą, reikšmingos tik istoriniame lygmenyje, ir vėlesnių laikų mokslininkų visai nebeplėtotos, pripažįstant šią valstybės teisę nekvestionuojama ir būtina, dėmesį sutelkiant į bausmei keliamų tikslų problematiką, jos paskirtį ir kitus klausimus.

Todėl toliau darbe ir analizuojamas bausmės paskirties klausimas, kurio pagrindu istorijos raidoje susiformavo ne viena bausmės teorija, turinti įtakos ir šiais laikais, sprendžiant šį klausimą. Per ją atsiskleidžia pati bausmės esmė ir jos realizavimo tikslai, kurių nuosekli sistema ir sudaro paskirtį. Bausmė išsiskiria iš kitų teisės šakų atsakomybės rūšių tuo, kad sukelia ypatingus teisinius padarinius – teistumą. Tai tam tikra ypatinga asmens teisinė padėtis, kuriam įsiteisėjo teismo priimtas apkaltinamasis nuosprendis už nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo padarymą. Teistumo sukeltos pasekmės skirstomos baudžiamąsias teisines pasekmes, kurios pasireiškia tik padarius naują nusikalstamą veiką, ir visas kitas teisines pasekmes, numatytas kituose teisės aktuose.

Kadangi kol asmeniui teistumas nėra pasibaigęs ar nepanaikinamas įstatymų nustatyta tvarka, tai ir baudžiamieji teisiniai santykiai, kaip baudžiamoji atsakomybė, nėra visiškai nutrūkę, todėl darytina išvada, kad teistumas taip pat yra viena iš baudžiamosios atsakomybės realizavimo formų. Šie ir kiti klausimai, bei jų problematika, analizuojami šiame darbe.

SUMMARY

Criminal charge is the most severe legal form of responsibility causing a criminal the hardest legal consequences and affecting the most important civil rights and liberties.

Its content is composed of all legal consequences rising after conviction. The thesis of master's work is analysis of punishment and conviction as forms of realization of criminal charge.

In all times major attention was paid to investigation because it touches most important natural civil rights and freedom likewise life, liberty and health. The issue if a state has a right to punish a person was covered in due course of history several times. Though ideas negotiating criminal legitimating become more important on historic background and later on stopped being developed and questioned by scientists. The focus is the problems of punishment, its purpose and other questions.

The question of penalty is analyzed on which bases not a single theory of punishment has been established to have influence still in current times on judgment this question. It helps to cover the point of punishment and issues of its realization. Penalty is different from the rest branches law because it causes serious legal sequence – conviction that is a situation in which summary conviction has already become effective. The consequences caused by conviction are separated into legal that appear only after misdemeanor and other legal sequences resulted by other code of law.

It is approached to the conclusion that conviction is one of the forms of its realization until the period of penalty is not over according to law, so punishable juridical intercourse as criminal responsibility still works. These and other issues have been covered in this kind of work.